

Ἡ τάση αὐτὴ γιὰ συστηματοποίηση ὀδήγησε τὸν Descartes, κατὰ τὸν d'Alembert, στὴ θεμελίωση τῆς σωστῆς μεθόδου τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης, ποὺ δὲν εἶναι δυνατὴ χωρὶς τὸν καθορισμὸ τῆς ὁλότητος στὴν ὁποία ἀνήκουν τὰ πιὸ ἀπλὰ στοιχεῖα, τῶν ὁποίων τὶς σχέσεις καθορίζει ἡ ἀνάλυση. Ἡ τάση γιὰ συστηματοποίηση ἐκφράζεται ἐπιτυχημένα μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς γεωμετρίας στὴ φυσικὴ, ὅπως γίνεται στὴν *Διοπτρική* τοῦ Descartes¹. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ὀδηγεῖ σὲ αὐθαίρετες θέσεις, ποὺ δείχνουν ὅτι ἡ Καρτεσιανὴ φιλοσοφικὴ συστηματοποίηση εἶναι πρόωρη καὶ ὅτι ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴ φαντασία.

Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἰσχύει γιὰ τὴν Καρτεσιανὴ θεωρία τῶν στροβίλων. Ἡ παρέμβαση ὅμως τῆς φαντασίας στὶς συστηματοποιήσεις τοῦ λογικοῦ ἦταν ἀναπόφευκτη στὴν παραπάνω περίπτωσι, γιὰ τὸ οἱ ἀστρονομικὲς παρατηρήσεις δὲν ἦσαν τόσο ἀκριβεῖς, ὥστε νὰ διαψευστῆ ἡ θεωρία τῶν στροβίλων². Ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Descartes συνάγεται ὅτι ἡ φαντασία ἐπηρεάζει τὶς λειτουργίες τοῦ λογικοῦ καὶ ἰδίως τὴ λειτουργία τῆς συστηματοποίησης, ὅταν ἀντικειμενικοὶ ὅροι, ὅπως ἡ ἀνεπαρκὴς ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης, ἢ δυσμενεῖς κοινωνικὲς καὶ ἱστορικὲς συνθήκες, εὐνοοῦν τὴν ἐπίδραση αὐτὴ. Κάτω ἀπὸ τὶς συνθήκες αὐτές, ἡ φαντασία συμπληρώνει αὐθαίρετα τὴν ἔλλειψη τῶν ἀντικειμενικῶν δεδομένων, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ συναχθοῦν ἀπὸ τὴ παρατήρηση καὶ τὸ πείραμα. Κάτω ἀπὸ τὶς συνθήκες αὐτές ἡ φαντασία κατευθύνει τὸ λογικὸ σὲ μιὰ πρόωρη συστηματοποίηση. Ὡστόσο ἡ Καρτεσιανὴ συστηματοποίηση ὑπῆρξε ἡ ἀναγκαία προϋπόθεση γιὰ νὰ σχηματιστῆ τὸ λογικὸ. Τὸ αἶτημα τῆς συστηματοποίησης ὀδήγησε τὸν Descartes στὴν ἄρνηση τῆς αὐθεντίας τῆς Σχολαστικῆς φιλοσοφίας, ποὺ δὲν εἶχε ἀποτολμήσει στὸν ἴδιο βαθμὸ ὁ Bacon, γιὰ τὸ στοχαστὴς αὐτὸς δὲν εἶχε καθορίσει τὶς σαφεῖς καὶ λογικὰ ἀναγκαῖες ἀρχές ποὺ θὰ δικαιολογοῦσαν τὴν κριτικὴ τῶν ἀσαφῶν ἐννοιῶν τῆς Σχολαστικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ μέθοδος, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ λογικὸ ἀναπτύσσει τὴ λειτουργία τῆς ἀνάλυσης καὶ τῆς συστηματοποίησης, καθορίζεται μὲ ἀκρίβεια ἀπὸ τὸν Descartes. Μὲ βάση τὴ μεθοδολογία τοῦ Descartes εἶναι δυνατόν νὰ καθοριστῆ, σύμφωνα μὲ τὸν d'Alembert, ὁ πρόωρος καὶ ὁ αὐθαίρετος χαρακτήρας ὀρισμένων ἀπὸ τὶς συστηματικὲς θεωρήσεις του. Ὁ στοχασμὸς τοῦ Descartes περιέχει τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴ σωστὴ κριτικὴ του καὶ γιὰ τὸ ξεπέραςμα τῶν ἐλλείψεων καὶ τῶν ἀποτυχιῶν του. Ὁ d'Alembert παρομοιάζει τὸ στοχασμὸ τοῦ Descartes μὲ μιὰ συνωμοσία, ποὺ στρέ-

1. *Discours Préliminaire*, σ. 94.

2. *Discours Préliminaire* σ. 94-95.

φεται έναντίον μιᾶς αὐθαίρετης καὶ δεσποτικῆς ἐξουσίας καὶ προετοιμάζει ἔτσι τὶς ἱστορικὰ ἀναγκαῖες ἐπαναστατικὲς ἀλλαγές χωρὶς ὥστόσο νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ τὶς πραγματοποιήσει¹. Ἡ παρομοίωση αὐτὴ δείχνει ὅτι, σύμφωνα μὲ τὸν d'Alembert, τὸ λογικὸ σχηματίζεται κατὰ τρόπο ἐπαναστατικό, ὅταν ἡ νόηση συνειδητοποιεῖ τὶς πλάνες τῆς καὶ τὶς ἀποτυχίες τῆς. Τότε ἀναπτύσσει τὶς λειτουργίες καὶ καθορίζει τὴ μέθοδο μὲ τὴν ὁποία θὰ τὶς ξεπεράσει. Μὲ τὶς ἐπαναστατικὲς ἐξελίξεις, ποὺ παρουσιάζει ἡ πολιτικὴ ἱστορία, παραμερίζεται ἢ καταστρέφεται κάποτε ὅ,τι ἀξιόλογο εἶχε ἐπιτευχθῆ κατὰ τὸ παρελθόν. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο τὸ λογικὸ εἶναι ἀναγκασμένο νὰ ἀμφισβητήσῃ ὅ,τι ἀληθινὸ εἶχε συλλάβῃ ἢ αὐθεντία, ἐπειδὴ οἱ ἀλήθειες τῆς αὐθεντίας εἶναι συνυφασμένες μὲ πλάνες, ποὺ παρεμποδίζουν ἢ ἀναστέλλουν τὴν ἐξέλιξη τῆς νόησης καὶ τὸ σχηματισμὸ τοῦ λογικοῦ. Ἐκινώντας ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὅτι ὁ σχηματισμὸς τοῦ λογικοῦ παίρνει προσωρινὰ ἐπαναστατικὸ χαρακτήρα, ὁ d'Alembert δικαιώνει τὸν Descartes, ὅταν ἀρνιέται τὴν αἰσθησιαρχικὴ ἐξήγηση τῆς γνώσης ἀπὸ τὴ Σχολαστικὴ φιλοσοφία². Ἄν ὁ Descartes εἶχε δεχθῆ τὴν ἐξήγηση αὐτή, ποὺ γιὰ τὸν d'Alembert εἶναι ἐν μέρει ἀληθινή, θὰ εἶχε δεχθῆ καὶ τὶς πλάνες, ποὺ εἶναι λογικὰ συνυφασμένες μαζί τῆς. Γενικὰ ἡ φιλοσοφία τοῦ Descartes προετοιμάζει, σύμφωνα μὲ τὸν d'Alembert, τὴ φάση τῆς ἐξέλιξης τοῦ λογικοῦ κατὰ τὴν ὁποία οἱ λειτουργίες του παίρνουν τὴν πιὸ κανονικὴ μορφή τους, ἐπειδὴ τὸ λογικὸ ἀναγνωρίζει τὰ ὅρια ποὺ περιορίζουν τὶς δυνατότητές του.

Ἡ φάση αὐτὴ θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ὀνομαστῆ κριτικὴ. Ἐκφράζεται, σὲ σχέση μὲ τὴν ἱστορία τῆς ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας, μὲ τὴν κοσμολογία τοῦ Νεύτωνα³ καὶ μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ Locke, ἂν καὶ ὁ d'Alembert ἀντιμετωπίζει ὄλο καὶ πιὸ ἐπιφυλακτικὰ ὅ,τι ἐρμηνεύει σὰν αἰσθησιαρχία τοῦ Locke⁴. Κατὰ τὴ φάση αὐτὴ τὸ λογικὸ ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὶς ἐπιδράσεις τῆς φαντασίας. Ἡ ἀναφορὰ στὶς ἀσαφεῖς ἐννοιες τῶν Σχολαστικῶν, ὅπως ἡ «ἀποστροφή γιὰ τὸ κενό», περιορίζεται ἢ καὶ ἐξαλείφεται. Ἀπὸ μεθοδολογικὴ ἀποψη περιορίζεται ἢ χρῆση ἀνεξέλεγκτων ὑποθέσεων ἢ εἰκασιῶν. Ἡ μέθοδος τοῦ μαθηματικοῦ λογισμοῦ καὶ τῆς ἀπόδειξης ὑποκαθίστᾷ τὴν τέχνη τῆς εἰκασίας. Οἱ λειτουργίες τοῦ λογικοῦ, ἡ ἀνάλυση καὶ ἡ συστηματοποίηση, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ὑπάρχουν ἀντικείμενα, ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίσουμε μὲ τὶς μεθόδους τοῦ μαθηματικοῦ логи-

1. *Discours Préliminaire*, σ. 96.

2. *Discours Préliminaire*, σ. 95.

3. *Discours Préliminaire*, σ. 96-99, πρβλ. *Essai*, σ. 459-460.

4. *Discours Préliminaire*, σ. 99 κ. ἐ., πρβλ. R. Grimsley, *Jean d'Alembert*, σ. 283.

σμοῦ, ὅπως ἔχουν ἀναπτυχθῆ κατὰ τὸ δέκατο ὄγδοο αἰῶνα. Τὰ ἀντικείμενα, ποῦ δὲ μποροῦμε νὰ γνωρίσουμε, εἶναι κατ' ἀρχὴν ἐκεῖνα γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουμε ἐντυπώσεις ἀπὸ τὸν αἰσθητὸ κόσμο. Γιὰ τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει νοητικὴ ἀντίληψη. Στὰ ἀντικείμενα, ποῦ δὲ μποροῦμε νὰ γνωρίσουμε μὲ βεβαιότητα, ἀνήκουν καὶ ἐκεῖνα τῶν ὁποίων τὶς σχέσεις δὲ μπορεῖ νὰ ὀρίσει ὁ μαθηματικὸς λογισμὸς καὶ ποῦ ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν ἀντικείμενο εἰκασιῶν. Ἔτσι τὸ λογικὸ ἐμφανίζεται τώρα σὰ μιὰ λειτουργία ποῦ χαράσσει ἕνα σαφές, ἀλλὰ καὶ διαρκῶς μετακινούμενο, ὄριο ἀνάμεσα σὲ ὅ,τι εἶναι προσιτὸ καὶ σὲ ὅ,τι εἶναι ἀπρόσιτο στὴ γνώση, ἀνάλογα μὲ τὸ βαθμὸ προόδου καὶ τελειοποίησης τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου καὶ ἰδίως τοῦ μαθηματικοῦ λογισμοῦ.

Δὲν θὰ ἔπρεπε ὥστόσο νὰ ὀδηγηθοῦμε στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ ἐννοιες ἢ οἱ ἀρχές, ποῦ δὲν μποροῦμε νὰ ὀρίσουμε, δὲν ἔχουν εὐρετικὴ ἀξία γιὰ τὸ λογικὸ. Μιὰ τέτοια ἄποψη διαψεύδεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἀφηρημένων ἐνοιῶν. Μία ἐντελῶς ἀφηρημένη ἐννοια, δηλαδὴ μιὰ ἀπλὴ ἐννοια ὅπως ἡ ἔκτασις, ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἀναλυθῆ σὲ ἄλλες ἀπλούστερες, δὲν ὑπόκειται σὲ ὀρισμὸ. Ὑπόκειται ὁμως σὲ γενίκευση. Παρόμοια, οἱ ἀπλές ἐννοιες «βλέπω», «ἀκούω» κλπ. εἶναι δυνατὸ νὰ γενικευθοῦν καὶ νὰ πάρουν τὴ μορφή τῆς ἐνοιῆς «αἰσθάνομαι». Αὐτὴ ἡ ἐννοια μὲ τὴ σειρά της εἶναι δυνατὸ νὰ γενικευθῆ, δηλαδὴ νὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀπλὸ στοιχεῖο διαφορετικῶν συνθέτων ἐνοιῶν, ὅποτε παίρνει τὴ μορφή τῆς ἐνοιῆς «ὑπάρχω»¹.

Ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὅτι εἶναι νόμιμη ἡ μέθοδος τῆς γενίκευσης ἐντελῶς ἀπλῶν ἢ ἀφηρημένων ἐνοιῶν, ποῦ δὲν ὑπόκεινται σὲ ὀρισμὸ, ὁ d'Alembert ὀδηγεῖται στὴν ἄποψη ὅτι ἡ κοσμολογία τοῦ Νεύτωνα ἀποτελεῖ τὸ ὑπόδειγμα γιὰ μιὰ ἐπιστημονικὴ φιλοσοφία. Ὁ Νεύτων ἐφαρμόζει τὴ μέθοδο τῆς γενίκευσης σὲ σχέση μὲ τὴν ἐννοια τῆς ἔλξης². Μὲ τὴν ἀναφορὰ στὴν ἐννοια αὐτὴ ὁ Νεύτων δὲν ἐπανερχεται στὴ χρῆση ἀσαφῶν καὶ συγκεχυμένων ἐνοιῶν, ὅπως τὸ ἔκανε ἡ Σχολαστικὴ φιλοσοφία. Ὁ Νεύτων χρησιμοποιοῖ τὴν ἐννοια αὐτὴ, γενικεύοντάς την μὲ τὴ μέθοδο τοῦ μαθηματικοῦ λογισμοῦ, ἐξαιτίας τῆς εὐρετικῆς ἀξίας της. Δὲν παραλείπει ἄλλωστε νὰ παραδεχθῆ ὁ ἴδιος τὴν ἀσάφειά της. Ἡ ἀναφορὰ του στὴν ἔλξη δείχνει μιὰ νέα δυνατότητα τοῦ λογικοῦ ποῦ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς προηγούμενης ἐξέλιξής του. Τὸ λογικὸ, ὅπως ἐκφράζεται μὲ τὴν κοσμολογία τοῦ Νεύτωνα, δείχνει ὅτι μπορεῖ νὰ προχωρήσει σὲ γενικεύσεις μὲ τὴ μέθοδο τοῦ μαθηματικοῦ λογισμοῦ, ἔχοντας σὰν ἀφετηρία ἀπλές ἐννοιες, ποῦ δὲν μπο-

1. *Essai sur les éléments de philosophie*, σ. 48 κ. ἑ.

2. *Discours Préliminaire*, σ. 98.

ρεί να όρίσει ούτε με πραγματικό ούτε με δεικτικό όρισμό¹. Οί έννοιες αυτές χρησιμεύουν σαν άρχή, δηλαδή άφειτηρία του στοχασμού. Ή εδρετική άξία τους συνίσταται στις γενικεύσεις που έπιτρέπουν, άν οί γενικεύσεις αυτές είναι δυνατό να γίνουν με τις άύστηρές μεθόδους του μαθηματικού λογισμού και να έπαληθευτούν από την παρατήρηση και τó πείραμα, ή μόνο από την παρατήρηση, όταν τó πείραμα δέν είναι δυνατό, όπως συμβαίνει στην άστρονομία.

Ένώ με τόν Νεύτωνα τó λογικό συνειδητοποιεί τις δυνατότητές του, αναγνωρίζοντας τά όριά του, άφοδ προβαίνει σε γενικεύσεις άφηρημένων ή άπλών έννοιών που δέν όρίζει, με τόν Locke τó λογικό αναγνωρίζει άπλώς τά όριά του. Αποφεύγει ή και άρνιέται να άποφανθή για κάθε άντικείμενο για τó όποιο δέν ύπάρχει ούτε έντύπωση ούτε νοητική αντίληψη. Ή Locke άποφεύγει να έξετάσει άντικείμενα για τά όποια δέν μπορούμε να σχηματίσουμε έντυπώσεις ή νοητικές αντίληψεις, όπως είναι οί ύποστάσεις που έξετάζαν οί μεταφυσικοί φιλόσοφοι του δέκατου έβδομου αιώνα². Ή στοχασμός του Locke δείχνει ότι ή μεταφυσική δέν άποτελεί όρθολογική γνώση, την όποια να μπορεί να άναπτύξει τó λογικό με τις λειτουργίες που ταιριάζουν στη φύση του. Ή μεταφυσική μπορεί να είναι προσιτή στο λογικό, μόνο άν έννοήσουμε σαν μεταφυσική τή «φυσική τής ανθρώπινης ψυχής», όπως τó συνέλαβε σωστά ό Locke³. Αύτη ή όρθολογική και κριτική μεταφυσική έχει σαν άντικείμενο τά συνειδητά φαινόμενα, όπως ή φυσική έχει σαν άντικείμενο τά φυσικά φαινόμενα. Σκοπός τής μεταφυσικής είναι ή παρατήρηση τών συνειδητών φαινομένων, ή έξήγησή τους, ή συστηματοποίηση τών προτάσεων που άναφέρονται σ' αυτά και ό καθορισμός τών άρχών που προύποθέτουν οί προτάσεις αυτές. Μόνο άν έννοηθή έτσι, ή μεταφυσική μπορεί να θεωρηθή σαν μιá άύθεντική έκφραση του φωτισμένου λογικού. Άλλιώς ή επιβίωση τής μάθησης αύτης, που δέν άντιστοιχεί σε μιá όρθολογική γνώση, συσκοτίζει άντι να φωτίζει τó λογικό.

Ή ιστορία τής έπιστημονικής φιλοσοφίας, όπως την άνασυνθέτει ό d'Alembert, δείχνει ότι ή νόηση έξελίσσεται ιστορικά. Πρώτα έμφανίζεται σα στοχασμός πάνω σε άντικείμενα για τά όποια μπορούμε να σχηματίσουμε εικόνες. Ύστερα σχηματίζεται τó λογικό, που προχωράει σε συστη-

1. Κατά τόν d'Alembert, *Essai*, σ. 36, που άκολουθεί την καθιερωμένη διάκριση τής τυπικής λογικής, πραγματικός όρισμός είναι αυτός, που άναφέρεται στην οδσία του πράγματος, και δεικτικός είναι αυτός που άναφέρεται στη σημασία του όρου με τόν όποιο τó όνομάζουμε.

2. Καί ό d'Alembert δέχεται ότι δέν μπορούμε να σχηματίσουμε «ιδέα» ή νοητική αντίληψη για την ύπόσταση, *Essai*, σ. 163.

3. *Discours Préliminaire*, σ. 100 - 101.

κές θεωρήσεις, στις οποίες παρεμβαίνει και η φαντασία για να συμπληρώσει τὰ κενά, πὸ ἀφήνει ἡ παρατήρηση τῶν φαινομένων ἢ πὸ δὲν μπορεῖ νὰ συμπληρώσει ὁ μαθηματικὸς λογισμὸς ἐξαιτίας τῶν προσωρινῶν ἀτελειῶν του. Τέλος τὸ λογικὸ διακρίνει μὲ σαφήνεια ὅ,τι εἶναι προσιτὸ ἀπὸ ὅ,τι εἶναι ἀπρόσιτο στις ἐξηγήσεις του, χωρὶς ὥστόσο νὰ δίνει μιὰ στατική μορφή στὴ διάκριση αὐτή. Ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς νόησης καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ λογικοῦ πραγματοποιεῖται, μέσα ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ φιλοσοφία, μὲ τις ἴδιες φάσεις, τις ὁποῖες ἐμφανίζει ἡ νοητικὴ ὠρίμανση τοῦ ἀτόμου. Ἔτσι μποροῦμε νὰ ἀνασυνθέσουμε τὴν ἐξέλιξη τῆς νόησης, εἴτε μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας, εἴτε μὲ τὴ γενετικὴ θεωρησιὸν τῆς νοητικῆς ὠρίμανσης τοῦ ἀτόμου. Καὶ στις δύο περιπτώσεις ἡ νόηση φωτίζεται βαθμιαῖα καὶ σχηματίζεται ἔτσι τὸ λογικὸ, ἐκτὸς ἂν συμβῆ δυσμενεῖς κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ ὄροι νὰ ἀναγκάσουν τὸ λογικὸ νὰ σιωπήσει καὶ ἀπαγορεύσουν στὸ ἀνθρώπινο γένος νὰ στοχάζεται. Ἡ ἀποτελεσματικότητά τῶν ἐπιδράσεων αὐτῶν δὲν μπορεῖ ὥστόσο παρὰ νὰ εἶναι προσωρινή¹.

Στις ἀνασυνθέσεις τοῦ d'Alembert λείπει ὥστόσο μιὰ σαφὴς καὶ μεθοδικὴ συσχέτιση τῆς ἱστορίας τῆς νόησης καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ ἢ τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας. Ἐνῶ ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ σχηματισμὸς τῆς νόησης καὶ τοῦ λογικοῦ προϋποθέτει τις κοινωνικὲς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἱστορία τῆς ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς νόησης, πὸ ἐκφράζεται μ' αὐτὴν, δὲ συσχετίζονται μεθοδικὰ μὲ τὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ἢ τὴν κοινωνικὴ ἱστορία. Ὁ d'Alembert διατυπώνει τέτοιες συσχετίσεις, ὅπως λ.χ. ὅτι ἡ πανεπιστημιακὴ παιδεία μὲ τὴν προσήλωσή της στὸν Ἀριστοτέλη ἢ ἀργότερα μὲ τὴ μεταβολὴ τῆς Καρτεσιανῆς φυσικῆς σὲ δόγμα, ἀνέστειλε προσωρινὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης, ὅπως τὴν εἶχε ἀναστείλει ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία μὲ τὴν προσήλωσή της σὲ ἀντιεπιστημονικὲς ἀντιλήψεις, π.χ. στις ἀπόψεις τοῦ Αὐγουστίνου γιὰ τοὺς ἀντίποδες². Παραπλήσια συσχέτιση εἶναι καὶ αὐτὴ πὸ ἐκφράζεται μὲ τὴν ἀντίληψή του ὅτι ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης στὴν Ἀγγλία ὀφείλεται ἐν μέρει στὴν κοινωνικὴ ἀναγνώριση, τῆς ὁποίας εἶναι ἀντικείμενο ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα στὴ χώρα αὐτή³. Οἱ συσχετίσεις του ὅμως διατηροῦν συμπωματικὸ χαρακτήρα. Περιορίζονται στὸν προσδιορισμὸ τῶν σχέσεων ἀνάμεσα σὲ ὀρισμένες φάσεις τῆς ἐξέλιξης τῆς νόησης καὶ ὀρισμένους θεσμούς, ὅπως ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἢ ἡ Βασιλικὴ ἐταιρία τοῦ Λονδίνου. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἐξέλιξη τῆς νόησης καὶ τὴν κοινωνικὴ καὶ

1. *Discours Préliminaire*, σ. 89, 117.

2. *Discours Préliminaire*, ὅπ. παρ.

3. *Essai sur les éléments de philosophie*, σ. 456, πρβλ. *Discours Préliminaire*, σ. 117.

πολιτιστική ιστορία γίνεται ακόμη πιο άσαφής και χαλαρή εξαιτίας της άναφορής του d'Alembert σε «μεγαλοφυίες», όπως ο «μοναχός Roger Bacon»¹, που άποδεσμεύονται άπό τήν έποχή τους, χωρίς να άποσαφηνίζεται ή διαδικασία της άποδέσμευσης αυτής. Συμπερασματικά, είναι δυνατό να παρατηρηθής ότι ο d'Alembert προτείνει ένα ιστορικό σχήμα που άποσαφηνίζει τήν εξέλιξη της νόησης και το σχηματισμό του λογικού. Περιορίζεται όμως στη διατύπωση όρισμένων γενικών άρχών, που θα έπιτρέψουν στον Turgot και τον Condorcet να καθορίσουν άκριβέστερα τή σχέση άνάμεσα στην εξέλιξη της νόησης και τήν πολιτειακή και πολιτιστική ιστορία.

Ο Turgot άποσαφηνίζει τή σχέση άνάμεσα στην εξέλιξη της νόησης και τις έπαναστατικές μεταβολές². Χαρακτηρίζει σαν «έπαναστάσεις» τις μεταβολές που συντελούνται ως προς τήν εξέλιξη της νόησης και ως προς τά φυσικά φαινόμενα. Οί μεταβολές που συντελούνται ως προς τά φυσικά φαινόμενα διέπονται άπό σταθερούς νόμους. Γι' αυτό είναι μόνο έπιφανειακές και πρόσκαιρες. Οδηγούν τελικά στην επανάληψη των φυσικών φαινομένων. Αντίθετα, οί μεταβολές, που χαρακτηρίζουν τά ιστορικά φαινόμενα, οδηγούν σε νέες καταστάσεις, που δημιουργούνται άπό το «λογικό», τήν «έλευθερία» και τά «πάθη». Η ιδιομορφία αυτή των ιστορικών μεταβολών εξηγείται άπό το γεγονός ότι τά διάφορα σημεία, που χρησιμοποιούνται στον προφορικό και γραπτό λόγο και που δημιουργήθηκαν άπό τή νόηση, της έπιτρέπουν να εκφράσει με όλο και πιο μεγάλη σαφήνεια τις διάφορες «ιδέες» της. Έτσι τά δημιουργήματα της νόησης χρησιμεύουν σά μέσα που της έπιτρέπουν να άναπτύξει νέες μορφές. Ο Turgot όλοκληρώνει τον d'Alembert άπό τήν άποψη ότι διακρίνει σαφέστερα τις ιστορικές άλλαγές άπό τις φυσικές, άφοϋ οί πρώτες είναι δημιουργικές ένω οί δεύτερες δέν έχουν το χαρακτήρα αυτό. Θεωρεί ότι οί κατηγορίες που συνδέονται με τήν ιστορική εξέλιξη, και ιδίως ή κατηγορία της έπαναστατικής μεταβολής, είναι οί πιο κατάλληλες για να άποσαφηνιστή ή εξέλιξη της νόησης.

Ο Condorcet, στο έργο του *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, άποσαφηνίζει τους κοινωνικούς, πολιτικούς και πολιτιστικούς όρους της εξέλιξης της νόησης και του σχηματισμού του λογικού, που συντελείται με το φωτισμό της. Το σχήμα, που υίοθετεί ο Condorcet, για να άνασυνθέσει τήν εξέλιξη της νόησης, άποτελεί μία πληρέστερη, πιο άκριβή και πιο άναλυτική διατύπωση του σχήματος

1. *Essai*, σ. 456.

2. *Second Discours sur les progrès successifs de l'esprit humain, Oeuvres*, 2, σ. 597 κ. έ.

του d'Alembert, στο όποιο αναφέρεται ρητά¹. Οι τροποποιήσεις του Condorcet, σε σχέση με το σχήμα του d'Alembert, πρέπει να αναζητηθούν στο γεγονός ότι η νόηση δεν εκφράζεται μόνο με την επιστημονική φιλοσοφία, αλλά και με κάθε μορφή πολιτισμού, λ.χ. με ένα κανόνα δικαίου, με ένα θρησκευτικό δόγμα ή με μια οικονομική σχέση, εφόσον θεωρηθεί ότι η μορφή αυτή συμβάλλει είτε στο φωτισμό της είτε στην αναστολή και επιβράδυνση της εξέλιξής της.

Σαφέστερη είναι και η διάκριση της ιστορικής εξέλιξης της νόησης σε περιόδους, που διακρίνει ο Condorcet. Ο Condorcet διακρίνει στην εξέλιξη της νόησης δέκα εποχές, από το σχηματισμό των πρωτόγονων κοινωνικών ομάδων ως τη Γαλλική δημοκρατία και τις μελλοντικές εξελίξεις της ανθρωπότητας. Αντίθετα, ο d'Alembert περιορίζεται ουσιαστικά στην εξέταση της εξέλιξης της νόησης από την Αναγέννηση ως το δέκατο όγδοο αιώνα, με πολύ σύντομες αναφορές στην Αρχαιότητα και στο Μεσαίωνα. Πάντως οι τρεις πρώτες εποχές που διακρίνει ο Condorcet, από την προϊστορία ως την εύρεση της γραφής, αντιστοιχούν προς τη φάση κατά την οποία η νόηση διαμορφώνει τα εκφραστικά μέσα της και παρατηρεί τα φαινόμενα, για τα οποία μπορεί να σχηματίσει αντιλήψεις. Οι τρεις επόμενες εποχές, από την Αρχαιότητα ως την Αναγέννηση εκφράζουν την ικανότητα της νόησης για συστηματοποίηση. Η ικανότητα όμως αυτή επηρεάζεται από τη φαντασία και γι' αυτό η έκφραση της μπορεί εύκολα να ανασταλή ή να παρεμποδιστεί. Η πρόωρη αυτή συστηματοποίηση οδηγεί σε πλάνες ή αποβλέπει στην κοινωνική επιβολή αυτών που την αναπτύσσουν. Η περίοδος από την Αναγέννηση ως τη Γαλλική Δημοκρατία αντιστοιχεί προς την έβδομη, όγδοη και ένατη εποχή της εξέλιξης της νόησης. Κατά την περίοδο αυτή αναπτύσσεται το επιστημονικό πνεύμα, η νόηση έχει σαφή συνείδηση των δυνατοτήτων της και των ορίων της, που είναι όμως σε θέση να μετακινήσει συνεχώς, επειδή μπορεί να τελειοποιηθεί άπεριόριστα². Κατά τη δέκατη εποχή αποσαφηνίζεται η δυνατότητα της νόησης να μετακινεί τα όρια ανάμεσα σε ό,τι γνωρίζει και ό,τι δεν γνωρίζει ακόμα, αλλά θα μπορέσει ίσως να γνωρίσει στο μέλλον³. Η διαίρεση της εξέλιξης της νόησης στις εποχές αυτές μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί τη μετάβαση από τη διαίρεση του d'Alembert στις φάσεις της εξέλιξης της επιστημονικής φιλοσοφίας

1. F. Picavet, *Les Idéologues*, Hildesheim 1972, (ανάτ. της έκδοσης του 1891), σ. 105.

2. *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, έκδ. Y. Belaval, σ. 3.

3. *Esquisse*, σ. 217 κ. έ., πρβλ. Kingsley Martin, *French Liberal Thought in the Eighteenth Century*, σ. 291.

στά στάδια που διακρίνει ο Comte, σε σχέση με τις εξηγήσεις που διατυπώνονται από την νόηση για τα φαινόμενα, που αποτελούν το πραγματικό.

Ο Condorcet προεκτείνει επίσης τις αναλύσεις του d'Alembert σε σχέση με το θέμα του δυναμισμού της νόησης. Η νόηση, που δεν είναι φωτισμένη, εκφράζεται με στατικές μορφές. Η προσήλωση στην αυθεντία των ιερών κειμένων ή των κειμένων του Αριστοτέλη αναστέλλει την ικανότητά της να αναθεωρεί τις προτάσεις της, να αποσαφηνίζει τις κατηγορίες της, να διευρύνει το πεδίο εφαρμογής των συμπερασμάτων της ή των νόμων που καθορίζει. Όσο η νόηση φωτίζεται, τόσο τελειοποιεί τα εκφραστικά μέσα της, αναπτύσσοντας την ακρίβειά τους ή δίνοντάς τους πιο απλή μορφή, που επιτρέπει την εφαρμογή τους σε ευρύτερο πεδίο.

Η νόηση εκφράζεται κατά την ιστορική εποχή με την παρατήρηση των φυσικών φαινομένων και με μια υποτυπώδη μορφή μαθηματικού λογισμού. Η έκφραση αυτή πραγματοποιείται αρχικά σε μια κοινωνία όπου η εξουσία ασκείται από το ιερατείο¹. Αυτό συμβαίνει π.χ. στην αρχαία Αίγυπτο ή στους άλλους Ανατολικούς λαούς. Τα επιτεύγματα της νόησης, όπως λ.χ., η γεωμετρία των αρχαίων Αιγυπτίων, έχουν αποκλειστικά χρησιμοθηρικό χαρακτήρα. Αποβλέπουν στην ικανοποίηση όρισμένων άμεσων συλλογικών αναγκών και έχουν σαν αποτέλεσμα την ενίσχυση της εξουσίας και του κύρους του ιερατείου, που εξασφαλίζει ή δίνει την εντύπωση ότι εξασφαλίζει την ικανοποίησή τους. Οι θεωρητικές προϋποθέσεις των επιτευγμάτων αυτών δεν αποσαφηνίζονται. Οι προτάσεις, στις οποίες καταλήγει η νόηση με τα επιτεύγματα αυτά, δεν διατυπώνονται σε συμπεράσματα αποδεικτικού συλλογισμού, αλλά σαν αποκαλύψεις του ιερατείου ή κάποιας άλλης χαρισματικής κοινωνικής κατηγορίας. Οι προτάσεις αυτές γίνονται δεκτές χωρίς κριτικό έλεγχο από τις άλλες κοινωνικές κατηγορίες, όπως ο κοινός άνθρωπος δέχεται τις συνταγές ενός ιατρού ή τις υποδείξεις ενός μάγου. Κάτω από το θεοκρατικό σύστημα ή πρόοδος της νόησης είναι πρόσκαιρη. Καταλήγει τελικά στη στασιμότητα ή και στην όπισθοδρομότητά της. Οι μερικές αλήθειες, που διατυπώνει το ιερατείο, οδηγούν σε πλάνες, τις οποίες ενισχύουν και εμποδώνουν.

Στο αποτέλεσμα αυτό οδηγεί και το γεγονός ότι το ιερατείο διατυπώνει τις αλήθειες, που ανακαλύπτει, κατά τρόπο προφητικό, σε γλώσσα συχνά ακατάληπτη ή άσαφη. Άλλοτε το ιερατείο δίνει στις αλήθειες που ανακαλύπτει τη μορφή του μύθου². Με τη μυθική γλώσσα το ιερατείο

1. *Esquisse*, σ. 38-44.

2. *Esquisse*, τρίτη εποχή, σ. 38-45.

ἀπευθύνεται στη φαντασία και στις συγκινησιακές εμπειρίες του ανθρώπου. Ἡ μορφή, με τὴν ὁποία τὸ ἱερατεῖο ἐκφράζει τὶς ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις του, ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ἀναστολὴ τοῦ κριτικοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἐνίσχυση τῆς τάσης γιὰ ὑποταγὴ στὴν αὐθεντία καὶ γιὰ ἀνάπτυξη τῆς εὐπιστίας στὶς ἄλλες κοινωνικὲς κατηγορίες.

Ὡστόσο τὰ ἀποτελέσματα τῶν μορφῶν αὐτῶν τῆς νόησης δὲν ἐξαρτῶνται μόνο ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν κατηγορία ποὺ τὶς ἀναπτύσσει. Σὲ μιὰ πολιτιστικὰ προηγμένη ἐποχὴ ἢ κοινωνία εἶναι δυνατόν οἱ μορφές αὐτές τῆς νόησης νὰ διαφωτίσουν τὶς κοινωνικὲς κατηγορίες, ποὺ δὲν εἶναι χαρισματικές, νὰ ἀναπτύξουν τὸ κριτικὸ πνεῦμα τους καὶ νὰ τὶς καταστήσουν περισσότερο ἀπαιτητικὲς ἀπέναντι στοὺς προνομιούχους ἢ τοὺς φορεῖς ἑνὸς ὑποτιθέμενου θεϊκοῦ χαρίσματος¹. Ἄλλωστε ἡ φάση, κατὰ τὴν ὁποία ἡ νόηση εἶναι προνόμιο τοῦ ἱερατεῖου ἢ μιᾶς ἄλλης χαρισματικῆς κοινωνικῆς κατηγορίας, εἶναι ἓνα ἱστορικὰ καὶ λογικὰ ἀναγκαῖο στάδιο τῆς ἐξέλιξής της. Ἄν θεωρηθῆ σὲ σχέση με τὶς μεταγενέστερες φάσεις ποὺ προετοιμάζει καὶ με τὶς ἀπώτερες συνέπειές της, ἡ φάση, κατὰ τὴν ὁποία ἡ νόηση ἀσκεῖται ἀπὸ τὸ ἱερατεῖο, μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἔχει προοδευτικὸ χαρακτήρα. Ἡ φάση αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀναγκαῖα δοκιμασία καὶ μιὰ ἀναγκαῖα παιδεία γιὰ τὴ νόηση. Ἡ νόηση πρέπει νὰ περάσει ἀπὸ τὸ «σκοτάδι», δηλαδή ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ στὴν αὐθεντία, πρὶν νὰ φτάσει στὸ φωτισμό της, δηλαδή στὴ φάση κατὰ τὴν ὁποία παρατηρεῖ, συλλέγει, κατατάσσει τὰ δεδομένα τῆς παρατήρησης καὶ καθορίζει τὶς χρήσιμες ἀλήθειες, ποὺ συνάγονται ἀπὸ τὸν καθορισμὸ τῶν σχέσεών τους καὶ ἀπὸ τὴ συνολικὴ θεώρησή τους².

Ὁ δεσποτισμὸς ἀσκεῖ πάνω στὴν ἐξέλιξη τῆς νόησης ἐπίδραση ἀνάλογη με τὴν ἐπίδραση τῆς θεοκρατίας, κατὰ τὴν ὁποία φορέας τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἐξουσίας εἶναι τὸ ἱερατεῖο. Ὁ Condorcet διακρίνει τὸ δεσποτισμὸ ἀπὸ τὴν πρόσκαιρη τυραννία. Ὁ δεσποτισμὸς εἶναι ἡ καταπίεση ἑνὸς λαοῦ ἀπὸ ἓνα ἄτομο, ὅταν ἡ καταπίεση αὐτὴ παίρνει σταθερὴ καὶ διαρκὴ μορφή. Ὁ δεσπότης ἐπιβάλλεται με τὴ διαμόρφωση τῆς δημόσιας γνώμης, με τὸν ἐθισμὸ, ἰδίως ὅμως με τὴ στρατιωτικὴ δύναμη, τὴν ὁποία ἐλέγχει κολακεύοντας τὰ πάθη της, τὴν ὑπερηφάνειά της καὶ ἱκανοποιώντας τὴν ἀπληστία της³.

Σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ ἀπὸ τὴ θεοκρατία, ὁ δεσποτισμὸς ἀναστέλλει, στὶς περισσότερες περιπτώσεις, τὴν ἐξέλιξη καὶ τὸ φωτισμὸ τῆς νόησης. Στὴ διαπίστωση αὐτὴ ὁδηγεῖ τὸ μελετητὴ ἢ ἐξέταση τῶν ἄμεσων ἀποτελεσμάτων του. Ἡ ἀνασταλτικὴ ἐπίδραση τοῦ δεσποτισμοῦ ἐξηγεῖται

1. *Esquisse*, ἕκτη ἐποχὴ, σ. 91-92, 97, ἑβδομη ἐποχὴ, σ. 106 κ. ε.

2. *Esquisse*, σ. 9, πρβλ. K. Löwith, *Meaning in history*, σ. 91 - 95.

3. *Esquisse*, τρίτη ἐποχὴ, σ. 35.

ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ὑπῆκοοι τοῦ δεσπότη εἶναι συχνὰ ὑποχρεωμένοι νὰ μὴ ἐκφράσουν καὶ νὰ μὴ ἐφαρμόσουν στὴν ἐξήγησιν τοῦ πραγματικοῦ ἢ στὴν πράξιν τὶς διαπιστώσεις τῆς νόησός τους, εἴτε γιὰ νὰ ἐπιτύχουν διάφορα ὀφέλη, εἴτε γιὰ νὰ ἐπιζήσουν. Ἀκόμα καὶ ὁ φαινομενικὰ ὀρθολογικὸς δεσποτισμὸς, ποὺ προσαρμόζει μὲ ἀκρίβεια τὰ μέσα του καὶ τὴν τακτικὴν του στοὺς σκοποὺς του, προφανῶς σύμφωνα μὲ θεωρητικὰ σχήματα ποὺ ἐμφανίζουν ἀναλογία μὲ τὶς ἀναλύσεις τοῦ Machiavelli, παρεμποδίζει τὴν ἐξέλιξιν τῆς νόησος. Ὑποκαθιστᾷ τὴν πρόληψιν καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν, ποὺ θεμελιώνουν τὸν παραδοσιακὸν δεσποτισμὸν, τὴν ὑποκρισίαν. Ὁ παραδοσιακὸς ἢ «χαρισματικὸς» δεσποτισμὸς, ὅπως θὰ ἦταν δυνατόν νὰ χαρακτηριστῆ, χάνει βαθμιαίαν τὴν δυνάμειν του, γιὰ τὸν δεσπότην πεῖθεται στοὺς μύθους ποὺ χρησιμοποιοῦν¹. Ἡ ἐξέλιξιν τοῦ παραδοσιακοῦ δεσποτισμοῦ εἶναι ἀνάλογη, ἀπὸ τὴν ἀποψιν αὐτῆ, πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς θεοκρατικῆς πολιτείας μὲ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει κοινὰ χαρακτηριστικὰ. Ἀντίθετα ὁ φαινομενικὰ ὀρθολογικὸς δεσποτισμὸς, ποὺ μπορούμε νὰ κατατάξουμε στὸ μακιαβελλικὸ εἶδος, γίνεται πιὸ ἀδίστακτος², γιὰ τὴν ὑποκρισίαν τοῦ δεσπότη τοῦ ἐπιτρέπει νὰ χρησιμοποιοῦν ὅποιοδήποτε μέσον γιὰ νὰ ἐδραιώσῃ τὴν ἐξουσίαν του, ἐνῶ οἱ μύθοι εἶναι δυνατόν νὰ περιορίσουν τὴν ἐλευθερίαν δράσεως τοῦ δεσποτισμοῦ, ποὺ διατηρεῖ ἕνα χαρισματικὸν χαρακτήρα. Μὲ τὸ μακιαβελλικὸν δεσποτισμὸν ἀναστέλλεται σὲ μεγαλύτερον βαθμὸν ἢ ἐξέλιξιν τῆς νόησος ἀπὸ ὅσον ἀναστέλλεται μὲ τὸ χαρισματικόν. Ἡ περίπτωση τοῦ μακιαβελλικοῦ δεσποτισμοῦ δείχνει ὅτι ἕνα πολίτευμα, τοῦ ὁποίου ὁ ὀρθολογικὸς χαρακτήρας περιορίζεται στὴν προσαρμογὴν τῶν μέσων σὲ ἄλλοιους σκοποὺς, μπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ μεγαλύτερον ἐμπόδιον γιὰ τὸ φωτισμὸν τῆς νόησος ἀπὸ τὴν προσήλωσιν σὲ ἐξωλογικὰς μορφὰς στοχασμοῦ, ὅπως εἶναι αὐτὰς ποὺ ἀναπτύσσονται ἀπὸ τὸ ἱερατεῖον, σὲ μιὰ θεοκρατικὴν πολιτείαν, ἢ ἀπὸ τὸ χαρισματικὸν δεσποτισμόν.

Ὡστόσο, κάτω ἀπὸ ὀρισμένους ἱστορικὰς συνθήκας, ὁ δεσποτισμὸς μπορεῖ νὰ συμβάλῃ στὸ φωτισμὸν τῆς νόησος καὶ εἰδικότερα στὴν ἀνάπτυξιν τῆς λειτουργίας μὲ τὴν ὁποίαν ἡ νόησιν ἀσκεῖ κριτικὴν, ποὺ παίρνει τὴν μορφήν τῆς ἀμφισβήτησεως ἢ καὶ τῆς πολεμικῆς. Ὁ δεσποτισμὸς μπορεῖ ἐπίσης νὰ συμβάλῃ στὴν δημιουργίαν ὀρισμένων συνθηκῶν, ποὺ ἀπαιτοῦν ἀπὸ τὴν νόησιν νὰ ἀναλύσῃ μὲ ἀκρίβειαν ὀρισμένους ἔννοιους, ἀντιδιαστέλλοντάς τας πρὸς ἄλλας παραπλήσιους ἔννοιους. Τέτοιαι συνθήκας δημιουργοῦνται, ὅταν ὁ δεσπότης βρίσκειται σὲ λανθάνουσα ἢ ἐκδηλῆ ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἱερατεῖον ἢ κάποιαν ἄλλην κοινωνικὴν κατηγορίαν. Ὄταν ὁ δεσπότης ἀντιμετωπίζει μιὰ παρόμοιαν ἀντίθεσιν, πρέπει νὰ ἐμπιστευθῆ σὲ νομικοὺς τὴν προάσπισιν τῶν

1. *Esquissse*, τρίτη ἐποχὴ, σελ. 44.

2. ὅπ. παρ., σ. 35.

δικαιωμάτων του. Πρέπει να τους προσφέρει τη μορφή εκείνη παιδείας που αναπτύσσει την ακριβολογία και τον κριτικό στοχασμό. Τότε η νόηση αρχίζει κιόλας να παίρνει τη μορφή του λογικού «που ξαναθυμάται τα δικαιώματά του και την ελευθερία του»¹, 'Η επίδραση αυτή του δεσποτισμού πάνω στην εξέλιξη της νόησης, με τις νομικές αναλύσεις που της επιβάλλει ή της αναθέτει, είναι δυνατό να συγκριθῆ με την θετική επίδραση που άσκει ή ανάγκη της έρμηνείας και της απολογίας του Χριστιανικού δόγματος πάνω στην εξέλιξη της νόησης, ιδίως όταν το Χριστιανικό δόγμα εκφράστηκε από τους Σχολαστικούς με τις κατηγορίες της φιλοσοφίας του 'Αριστοτέλη². Στην έρμηνεία και την απολογητική του δόγματος αυτού πρέπει να αναζητηθῆ ή αρχή της φιλοσοφικής ανάλυσης, αν και η ένασχόληση με το δόγμα και με τα κείμενα του 'Αριστοτέλη ανέστειλε την πρόοδο των φυσικών επιστημών και των λειτουργιών της νόησης, όπως είναι ή παρατήρηση, που οί επιστήμες αυτές προϋποθέτουν.

Αναμφισβήτητα συνέβαλε στο φωτισμό της νόησης ο δεσποτισμός, όπως διαμορφώθηκε κατά τη νεώτερη εποχή, προφανώς κατά το δέκατο έβδομο αιώνα στη Γαλλία. Με τη μορφή που πήρε κατά την περίοδο αυτή, ο δεσποτισμός υποκατέστησε στην άμεση, πειστική, μικρολόγο και αυθαίρετη τυραννία του φεουδάρχη μιὰ μακρινή τυραννία. Συνέβη σε όρισμένες περιπτώσεις τα συμφέροντα του δεσπότη να συμπέσουν με τα συμφέροντα των υπηκόων του. Κάτω από τις συνθήκες αυτές ο δεσπότης δέν είχε επιτακτικό λόγο να εξαπατήσει τους υπηκόους του ή να αντιμετωπίσει με καχυποψία την ανάπτυξη των νοητικών ικανοτήτων τους ή του κριτικού πνεύματός τους. 'Ο δεσποτισμός της νεώτερης εποχής δημιούργησε μιὰ μορφή ισότητας, γιατί περιόρισε τα προνόμια του κλήρου και των ευγενών ή ανέπτυξε την τάση για τον περιορισμό τους. Μπορεί ή ισότητα αυτή να θεωρηθῆ σα μιὰ νοσηρή μορφή ισότητας «έν δουλεία». 'Η ισότητα αυτή συνίσταται ιδίως στο γεγονός ότι όλοι υποτάσσονται εξίσου στο δεσπότη. 'Ωστόσο μέσα από την ισότητα αυτή, οί άνθρωποι συνήθισαν στην αντίληψη ότι δέν υπάρχει καμιὰ άποψη, έξω από την άποψη του δεσπότη, που να υπερέχει τόσο πολύ σε σχέση με τη δική τους, ώστε να πρέπει να τη δεχτούν χωρίς καθόλου να την εξετάσουν³. 'Η κοινωνική και πολιτική ισότητα είναι αναγκαία προϋπόθεση για την ανάπτυξη της κριτικής λειτουργίας της νόησης. 'Η λειτουργία αυτή δέ μπορεί να αναπτυχθῆ, αν είμαστε συναισθηματικά προσηλωμένοι στην αντίληψη ότι ή άποψη κάποιου άλλου υπερτερεί σε σχέση με τη δική μας, εξαιτίας κάποιας χαρισματικής

1. *Esquisse*, έβδομη εποχή, σ. 107.

2. *Esquisse*, έβδομη εποχή, σ. 110-111.

3. *Esquisse*, ένατη εποχή, σ. 147-148.

υπεροχής, πού τοῦ ἀναγνωρίζει τὸ ὑφιστάμενο δίκαιο ἢ οἱ ὑφιστάμενοι κοινωνικοὶ θεσμοί.

Ὁ δεσποτισμὸς γενικᾶ προετοιμάζει τὸ πολιτειακὸ σύστημα πού θεμελιώνεται πάνω στὴν ἰσότητα. Τὸ σύστημα αὐτὸ εἶναι τὸ δημοκρατικὸ, ἀκόμα καὶ ὅταν θεμελιώνεται μόνο πάνω στὴν ἰσότητα τῶν πολιτῶν ἀπέναντι στοῦ νόμο. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀναπτύσσουν, σύμφωνα μὲ τὸν Condorcet, τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα, πού θεμελιώνεται πάνω στὴ νομικὴ ἰσότητα. Ἡ ἰσότητα αὐτὴ ἀφορᾷ καὶ τὴν ἐξέλιξη τῆς νόησης, γιατί οἱ Ἕλληνες συνειδητοποιοῦν ὅτι ἔχουν ὅλοι ἐξίσου τὸ δικαίωμα νὰ ἐρευνοῦν, νὰ γνωρίζουν καὶ νὰ διδάσκουν τὴν ἀλήθεια ¹, νὰ ἐλέγχουν τοὺς νόμους καὶ νὰ διεκδικοῦν τὰ δικαιώματά τους. Παράλληλα μὲ τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα, οἱ Ἕλληνες ἀναπτύσσουν τὴ λειτουργία τῆς νόησης μὲ τὴν ὁποία τὰ φαινόμενα ὑπάγονται σὲ γενικοὺς νόμους, πού μπορούμε νὰ καθορίσουμε μὲ τὸ μαθηματικὸ λογισμὸ ².

Ἡ σχέση αὐτὴ, ἀνάμεσα στὴν ἀνάπτυξη τῆς συνθετικῆς λειτουργίας τῆς νόησης καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, δὲν εἶναι τυχαία. Ἡ συνθετικὴ λειτουργία τῆς νόησης προϋποθέτει ὅτι τὸ δικαίωμα τῆς ἀναζήτησης τῆς ἀλήθειας μὲ ὀρθολογικὲς μεθόδους δὲν ἀποτελεῖ πρόνομιο μιᾶς χαρισματικῆς κοινωνικῆς κατηγορίας. Ἡ συνθετικὴ λειτουργία τῆς νόησης δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἀναπτυχθῆ κάτω ἀπὸ τὴ θεοκρατία ἢ τὸ δεσποτισμὸ. Τὰ πολιτειακὰ αὐτὰ συστήματα ἀποθαρρύνουν τὴν ὀρθολογικὴ σύνθεση, γιατί αὐτὴ θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ἀποσαφηνίσει καὶ τὰ κοινωνικὰ ἢ πολιτικὰ γεγονότα, πού πρέπει νὰ μείνουν ἀνεξήγητα ἢ νὰ ἐξηγηθοῦν μυθικὰ γιὰ νὰ ἐδραιωθῆ τὸ δεσποτικὸ ἢ τὸ θεοκρατικὸ πολίτευμα στὶς συνειδήσεις τῶν ὑπηκόων του. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς συνθετικῆς λειτουργίας τῆς νόησης συνεπάγεται καὶ τὴν ὑπαγωγή σ' αὐτὴ τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν φαινομένων. Γι' αὐτὸ ἀναπτύσσεται στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες ἡ κοινωνικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία, πού ἀποτελοῦν ἓνα πρωτότυπο καὶ δημιουργικὸ ἐπίτευγμα τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος ³.

Ὡστόσο ὁ ὕλικὸς πολιτισμὸς καὶ ἡ τεχνικὴ δὲν ἀναπτύχθηκαν σὲ σημαντικὸ βαθμὸ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐξηγεῖται ἡ τάση τῆς νόησης, μὲ τὴ μορφή πού παίρνει στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία, νὰ κατασκευάζει γενικὲς θεωρίες γιὰ τὸν κόσμο, χωρὶς νὰ παρατηρεῖ μὲ τὴν ἀναγκαία προσοχὴ τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ χωρὶς νὰ ἀποβλέπει σὲ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῶν θεωριῶν αὐτῶν. Ἔτσι ἡ νόηση στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα δὲν φωτίζεται τόσο, ὥστε νὰ πάρει τὴ μορφή τοῦ λογικοῦ. Ἡ τάση

1. *Esquisse*, τέταρτη ἐποχὴ, σ. 47.

2. *Esquisse*, ὄπ. παρ., σ. 49 κ.έ.

3. *Esquisse*, τέταρτη ἐποχὴ, σ. 56 - 59.

της, πού αντικατοπτρίζεται στη φιλοσοφία του Ἀριστοτέλη, εἶναι νά χρησιμοποιεῖ πολὺ γενικὲς ἐξηγήσεις. Αἰτιολογεῖ τὰ πάντα, χωρὶς νά καθορίζει τίποτε μὲ ἀκρίβεια¹.

Ἡ ἰσομερὴς ἀνάπτυξη τῶν θεμελιωδῶν λειτουργιῶν τῆς νόησης, δηλαδή τῆς συνθεσης μὲ τὴν ὁποία ὑπάγονται τὰ φαινόμενα σὲ νόμους μὲ τὸ μαθηματικὸ λογισμό, τῆς παρατήρησής τους, τῆς ἀνάλυσης καὶ τοῦ ἀκριβοῦς προσδιορισμοῦ τῶν ἰδεῶν πού σχηματίζει ἡ νόηση γιὰ τὴ φύση καὶ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς δημοκρατικοῦ πολιτεύματος διαφορετικοῦ ἀπὸ αὐτὸ πού ὑπῆρξε στὴν ἀρχαιότητα. Τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα τῆς ἀρχαιότητος προϋπέθετε τὴν ὑπαρξὴ τῆς δουλείας. Ἀναγνώριζε δικαιώματα μόνο στὴ «μισὴ ἀνθρωπότητα». Στούς πολίτες μόνο ἀναγνώριζε τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς αὐτονομίας².

Ἡ ἰσομερὴς ἀνάπτυξη τῶν λειτουργιῶν τῆς νόησης, ὁ φωτισμὸς της καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ λογικοῦ, προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, πού νά προσφέρει στοὺς πολίτες ἴσες δυνατότητες παιδείας καὶ ὅσο γίνεται πῶς μεγάλο βαθμὸ οἰκονομικῆς ἰσότητος³. Ὅταν ὑπάρχουν ἴσες δυνατότητες παιδείας, ἡ νόηση φωτίζεται καὶ τὸ λογικὸ σχηματίζεται σὲ ὄλους, ἀφοῦ σύμφωνα μὲ τὸν Condorcet, πού ἀκολουθεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸν Descartes, ἡ νόηση εἶναι δυνατό νά τελειοποιηθῆ ἀπεριόριστα σὲ κάθε ἄνθρωπο. Γιὰ νά γίνει φανερὴ ἡ δυνατότητα τῆς νόησης γιὰ ἀπεριόριστη τελειοποίηση, εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἰσότητα σὲ σχέση μὲ τις δυνατότητες γιὰ παιδεία. Ἄν ἡ νόηση ἀναπτυχθῆ μόνο σὲ λίγους, οἱ ὑπόλοιποι δὲ θὰ εἶναι σὲ θέση νά κρίνουν τις ἀπόψεις τους καὶ τὰ ἐπιτεύγματά τους. Γιὰ τοὺς πολλοὺς, οἱ ἀπόψεις τῶν λίγων θὰ ἔχουν τὸ χαρακτήρα ἑνὸς δόγματος, πού ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν αὐθεντία του καὶ ὄχι ἀπὸ τὴ λογικὴ προφάνειά του. Οἱ πολλοὶ δὲ θὰ εἶναι φωτισμένοι. Ἄλλὰ καὶ οἱ φωτισμένοι, ἂν εἶναι μόνο μιὰ μειοψηφία, θὰ τείνουν εὐκόλα πρὸς τὸ δογματισμὸ ἢ τὴ μυθοπλασία, γιατί οἱ πολλοί, τῶν ὁποίων ἡ νόηση δὲ θὰ εἶναι φωτισμένη, δὲ θὰ μποροῦν νά ἐλέγξουν τις ἀπόψεις τους. Ἐτσι ἡ νόηση τῆς φωτισμένης μειοψηφίας θὰ ἐμφανίσει μιὰ στατικὴ μορφή ἢ καὶ σημεῖα ὀπισθοδρόμησης. Θὰ μείνη ἀνεξέλικτη ἢ θὰ ξαναγυρίσει στὸν ἐξωλογικὸ τρόπο σκέψης, πού εἶχε ἀναπτυχθῆ κάτω ἀπὸ τὴ θεοκρατία ἢ τὸ δεσποτισμὸ. Ὅταν ὑπάρχουν ἴσες δυνατότητες γιὰ παιδεία, ἐξαλείφεται ἡ περιορίζεται ἡ ἀνισότητα ἢ οἱ διαφορὲς τῶν νοητικῶν ἐπιδόσεων, πού μπορεῖ νά

1. *Esquisse*, πέμπτη ἐποχὴ, σ. 67.

2. *Esquisse*, τέταρτη ἐποχὴ, σ. 57, 59

3. *Esquisse*, δέκατη ἐποχὴ, σ. 214 - 218

ὀφείλονται σὲ ἀτομικοὺς παράγοντες. Ὁ Condorcet τείνει ἄλλωστε νὰ ἀρνηθῆ, ἂν ὄχι τὴν ὑπαρξὴ τῶν διαφορῶν αὐτῶν, πάντως τὴ σπουδαιότητά τους, ἂν ἡ νόησις τῶν ἀνθρώπων εἶναι φωτισμένη, ἢ ἐπικοινωνία μεταξὺ τους διευκολύνεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς κοινῆς γλώσσας¹, καὶ ἂν εἶναι δέκτες μιᾶς κοινῆς παιδείας, ποὺ δὲν καλλιεργεῖ τὴν ἀκρισία καὶ τὴν ὑποταγὴν εἰς τὴν αὐθεντία, μετὰ τὸ πρόσχημα τῆς ἀνάγκης τῆς εἰδίκευσης.

Ἡ παιδεία πρέπει νὰ ἔχει σὰ σκοπὸν τὴν ἰσόρροπὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἰκανότητος γιὰ ἀνάλυσιν καὶ γιὰ ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τῶν ἰδεῶν μας, γιὰ παρατήρησιν καὶ κριτικὸν ἔλεγχον, γιὰ συστηματικὸν καὶ ὀρθολογικὸν στοχασμὸν, ποὺ πρέπει νὰ ἀσκεῖται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν αὐθεντία, τὶς προλήψεις, τὶς δεισιδαιμονίας ἢ τὶς παράλογες ἐλπίδες καὶ τὸν οὐτοπισμὸν. Σκοπὸς τῆς παιδείας πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ ἰσόρροπὴ ἀνάπτυξιν τῆς ὀρθολογικῆς συνείδησης τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, μετὰ τὴν ὁποῖα ὁ ἄνθρωπος συνειδητοποιεῖ τὸ αἶτημα μιᾶς ἔλλογης καὶ δίκαιης ὀργάνωσιν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, εἰς τὴν ὁποῖα καθορίζονται μετὰ ἀκρίβειαν τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ καθενὸς². Ἡ συνείδησις τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν δὲ χωρίζεται ἀπὸ τὴν νόησιν. Σχηματίζεται, ὅταν ἡ νόησις εἶναι φωτισμένη, ὅποτε ἀναπτύσσεται καὶ τὸ λογικόν. Τὸ αἶτημα τῆς δικαιοσύνης, σὲ σχέσιν μετὰ τὴν πράξιν καὶ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, μετὰ τὸ ὁποῖον ἐκφράζεται ἡ ἠθικὴ συνείδησις, διαφέρει ἀπὸ τὸ αἶτημα τῆς ὑπαγωγῆς τῶν φυσικῶν φαινομένων κάτω ἀπὸ νόμους, ποὺ ἐκφράζουν τὶς σταθερὰς σχέσεις τους, μόνον ὡς πρὸς τὸ πεδίον ἐφαρμογῆς. Στὴ πρώτη περίπτωσιν πρόκειται γιὰ πράξεις ἢ μορφὰς συμπεριφορᾶς. Στὴ δευτέρῃ περίπτωσιν πρόκειται γιὰ φυσικὰ φαινόμενα. Σκοπὸς τῆς παιδείας εἶναι ὁ φωτισμὸς τῆς νόησιν καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ λογικοῦ, ποὺ θὰ ἐξηγήσῃ καὶ θὰ συστηματοποιήσῃ τὶς γνώσεις, ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴ φύσιν καὶ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, μετὰ τὴν ἴδιαν ὀρθολογικὴν μέθοδον.

Ἡ παιδεία θὰ ἐπιτύχει τὸν φωτισμὸν τῆς νόησιν καὶ τὸν σχηματισμὸν τοῦ λογικοῦ, ἂν ὑπάρξῃ μετὰ τῶν πολιτῶν σχετικὴ οἰκονομικὴ ἰσότης³, ἀκόμα καὶ ἂν ἡ ἰσότης αὕτη περιορίζεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὅλοι προστατεύονται ἐξίσου ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν ἐξαθλίωσιν. Ἡ σχέση μετὰ τῆς ἰσότητος εἰς τὶς δυνατότητες γιὰ παιδείαν καὶ τῆς σχετικῆς οἰκονομικῆς ἰσότητος συνάγεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι, σύμφωνα μετὰ τὸν Condorcet, οἱ διάφορες μορφῆς ἰσότητος ἀποτελοῦν σύστημα, μέσα εἰς τὸ ὁποῖον καμιά δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς τὶς ἄλλες. Εἰδικότερα, ἡ σχετικὴ οἰκονομικὴ ἰσότης κάνει τὴν παιδείαν πρὸς ἀποτελεσματικὴν. Ἡ παιδεία, ὅταν εἶναι ἀποτελεσματικὴ, ὁδηγεῖ εἰς μιᾶν σχετικὴν οἰκονομικὴν ἰσότητα. Αὐτὸ συμβαίνει γιὰτι

1. *Esquisse*, δέκατη ἐποχὴ, σ. 215.

2. *Esquisse*, δέκατη ἐποχὴ, σ. 214 - 216.

3. *Esquisse*, ὁπ. παρ., σ. 211 - 216.

ἀμφισβητούνται ἀπὸ τῆ φωτισμένη νόηση οἱ τεχνητοὶ φραγμοί, π.χ. τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα ποὺ θεμελιώνεται πάνω στὸ ἐθιμικὸ δίκαιο ἢ στοὺς φεουδαρχικοὺς θεσμούς, ποὺ παρεμποδίζουν τὴν ἐπίτευξη μιᾶς σχετικῆς οἰκονομικῆς ἰσότητος. Μὲ τὴ παιδεία καθίσταται δυνατὸς ὁ καθορισμὸς καὶ ἡ ἐφαρμογὴ μιᾶς «κοινωνικῆς τέχνης» ποὺ θεμελιώνεται στὸ μαθηματικὸ λογισμὸ καὶ ἰδίως στὸ λογισμὸ τῶν πιθανοτήτων. Ἡ κοινωνικὴ τέχνη ἐπιτρέπει μὲ τὶς προγνώσεις τῆς τὸ περιορισμὸ τῆς οἰκονομικῆς ἀνισότητος, ποὺ μπορεῖ νὰ ὀφείλεται σὲ συμπτωματικὰ αἷτια, ὅπως λ.χ. ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογένειας, καὶ ἄλλα¹. Γενικότερα, μὲ τὴ παιδεία μιὰ πολιτιστικὰ προχωρημένη κοινωνία ὀδηγεῖται σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ οἰκονομικῆς ἰσότητος, γιατί ὅσοι ἔχουν φωτισμένη νόηση ἀναπτύσσουν πιὸ ἔντονη ἀπαίτηση γιὰ οἰκονομικὰ ἀγαθὰ καθὼς καὶ τὶς ἀναγκαῖες ἱκανότητες γιὰ νὰ τὴν ἱκανοποιήσουν.

Οἱ ἀναλύσεις τοῦ Condorcet γιὰ τοὺς κοινωνικοὺς, πολιτιστικοὺς καὶ πολιτικοὺς ὅρους τῆς ἐξέλιξης τῆς νόησης καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ λογικοῦ, κατευθύνονται ἀπὸ ὀρισμένες θεμελιώδεις ἀρχές. Μιὰ ἀπὸ αὐτὲς εἶναι ἡ ἐνότητα ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας, ποὺ διέπει τὴ σκέψη τοῦ Γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ στὸ σύνολό τῆς. Ἡ ἐνότητα αὐτὴ συνάγεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία ἀποτελοῦν τὶς μορφές ποὺ παίρνει ἡ νόηση κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξή τῆς. Ἐκφράζουν τὴν ἴδια λειτουργία. Ἡ φιλοσοφία προϋποθέτει τὴν ἐπιστήμη, γιατί ἔργο τῆς εἶναι ἡ διατύπωση τῶν χρήσιμων ἀληθειῶν, ποὺ συνάγονται ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐξήγηση τῶν γεγονότων. Χρήσιμες εἶναι οἱ ἀλήθειες, ποὺ φωτίζουν τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, τὸ ἀπαλλάσσουν ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῆς ἀθηντίας, τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ βρῆ καινούργιες χρήσιμες ἀλήθειες καὶ νὰ γνωρίσει τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματά του. Ἡ ἐπιστήμη προϋποθέτει ἐπίσης τὴ φιλοσοφία, γιατί ἐφαρμόζει, ὅπως λ.χ. στὴ κοινωνικὴ τέχνη, μεθόδους ποὺ θεμελιώνονται πάνω σὲ φιλοσοφικὲς ἀρχές. Αὐτὸ ἰσχύει γιὰ τὸ μαθηματικὸ λογισμὸ καὶ γιὰ τὴ θεωρία τῶν πιθανοτήτων, ποὺ προϋποθέτει τὴν ἀποσαφήνιση φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν, ὅπως λ.χ. τοῦ ἀναγκαίου καὶ τοῦ τυχαίου, μὲ τὶς μεθόδους τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ.

Στὴν περίπτωση τῆς κοινωνικῆς τέχνης τὸ πεδίο ἐφαρμογῆς τῶν μαθηματικῶν μεθόδων καὶ ἰδίως τοῦ λογισμοῦ τῶν πιθανοτήτων εἶναι οἱ οἰκονομικὲς σχέσεις, καθὼς καὶ οἱ στόχοι καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς παιδείας. Ἡ μέθοδος τοῦ λογισμοῦ τῶν πιθανοτήτων δὲν εἶχε σὰν ἀρχικὸ προορισμὸ τῆς τὴν ἐφαρμογὴ τῆς στὸ κοινωνικὸ καὶ πολιτιστικὸ πεδίο. Ἡ ἐφαρμογὴ

1. ὅπ. παρ., σ. 213, 216. Γιὰ τὴν ἐννοια αὐτὴ τῆς κοινωνικῆς τέχνης, βλ. Gilles - Gas, ton Granger, *La mathématique sociale du Marquis de Condorcet*, Paris, 1956.

της σ' αὐτὸ τὸ πεδίο εἶναι δυνατὴ ἐξαιτίας τῆς συνθετικῆς λειτουργίας τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ.

Τὸ βασικὸ αἶτημα τοῦ Γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ, ποὺ εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ ἐπιστημονικῶν μεθόδων γιὰ τὴν ὀρθολογικὴ ὀργάνωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, προϋποθέτει τὴν ἐνότητα φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης. Ὁ ρόλος τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, κατὰ τὸ Γαλλικὸ Διαφωτισμὸ καὶ ἰδίως τὸν Condorcet, εἶναι νὰ ἀποσαφηνιστοῦν λογικὰ οἱ προτάσεις τῆς ἐπιστήμης, νὰ καθοριστοῦν οἱ ἀρχές ἢ τὰ ἀξιώματα ποὺ προϋποθέτουν, νὰ γενικευτοῦν καὶ νὰ ἐφαρμοστοῦν σὲ πεδία διαφορετικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα, σὲ σχέση μὲ τὰ ὁποῖα εἶχαν διατυπωθῆ.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ αὕτη τῆς ἐνότητας τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας, ποὺ δέχεται ὁ Condorcet, συνάγεται ἡ ἄρνηση τῶν δογματικῶν ἢ προκριτικῶν ἀπόψεων, ποὺ ἐπικαλοῦνται τὸν «κοινὸ νοῦ» ἢ «τὰ ἴδια τὰ πράγματα» γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὸ χωρισμὸ τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴ φιλοσοφία. Ὅταν ἡ ἐπιστήμη χωρίζεται ἀπὸ τὴ φιλοσοφία, μεταβάλλεται σὲ ἓνα ἄθροισμα κανόνων ἢ δογμάτων ποὺ δὲν ὑπόκεινται σὲ κριτικὴ. Οἱ κανόνες αὗτοι ἐμπεδώνουν ἢ δικαιολογοῦν διάφορα προνόμια, ὅποτε ἀναπτύσσεται ἡ διάθεση τῆς ὑποταγῆς στὴν αὐθεντία. Ἡ διάθεση αὕτη ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὅσοι χωρίζουν τὴν ἐπιστήμη ἀπὸ τὴ φιλοσοφία ἐπικαλοῦνται τὴ φαινομενικὴ ἀνάγκη τῆς ἐπιστημονικῆς εἰδίκευσης. Ἔτσι ἀρνιοῦνται τὴ δυνατότητα νὰ γενικευτοῦν οἱ προτάσεις τῆς ἐπιστήμης καὶ νὰ ἐφαρμοστοῦν στὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ. Τὸ αἶτημα τοῦ χωρισμοῦ τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴ φιλοσοφία εἶναι συνυφασμένο μὲ μιὰ στάση ἄκριτου πολιτικοῦ ἢ κοινωνικοῦ συντηρητισμοῦ. Ἀπ' αὐτὸν ἐνισχύονται, ἐκλογικεύονται ἢ δικαιώνονται διάφορα προνόμια καὶ ὁ φωτισμὸς τῆς νόησης ἀναστέλλεται.

Στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα ὁδηγεῖ καὶ ἡ ἄποψη, ποὺ ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὸν ἐξωλογικὸ δογματισμὸ, ὅτι ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς πρέπει νὰ χωριστῆ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη καὶ ἀπὸ τὰ εὐρήματά της. Ὅταν ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς ἀναπτύσσεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, ἡ συνθετικὴ λειτουργία καὶ ἡ συστηματοποίηση, ποὺ τὸν χαρακτηρίζει, δὲν ἐκτελεῖται ἀπὸ τὴ νόηση, ἀλλὰ κατευθύνεται ἀπὸ ἀνεξέλεγκτες συγκινησιακὲς ἀντιδράσεις καὶ ἀπὸ τὴ φαντασία ποὺ τὶς μορφοποιεῖ. Ἡ φιλοσοφία ταυτίζεται μὲ τὴν μυθοπλασία ἢ ἀπορροφᾶται ἀπ' αὐτήν. Ἐπειδὴ ὁ μύθος δὲν ὑπόκειται σὲ κριτικὸ ἔλεγχο, ὁ φωτισμὸς τῆς νόησης ἀναστέλλεται καὶ ἔτσι ἐμπεδώνεται ἢ ἐπανέρχεται ἡ θεοκρατία ἢ ὁ δεσποτισμὸς. Ἡ μυθοπλαστικὴ φαντασία παρεμποδίζει τὸ φωτισμὸ τῆς νόησης καὶ τὸ σχηματισμὸ τοῦ λογικοῦ στὸν ἴδιο ἀκριβῶς βαθμὸ ποὺ τὸν παρεμποδίζει ἡ ψευτοεπιστήμη, ποὺ προσπαθεῖ νὰ συγκαλύψει τὶς δογματικὲς τῆς προϋποθέσεις, καὶ ποὺ περιορίζεται στὴ συλλογὴ τῶν δεδομένων μιᾶς ἀμέθοδης παρα-

τήρησης και στη διατύπωση «νόμων». Οί νόμοι αυτοί έχουν πιά πολύ τὸ χαρακτήρα συνταγῶν, με τις ὁποῖες ἐξυπηρετεῖται συνειδητὰ ἢ ὄχι κάποια πολιτικὴ ἢ κοινωνικὴ σκοπιμότητα.

Ἀπὸ τις ἀναλύσεις τοῦ Condorcet γιὰ τοὺς πολιτικοὺς καὶ κοινωνικοὺς δρους τῆς ἐξέλιξης τῆς νόησης συνάγεται ὅτι δὲν εἶναι δικαιολογημένη ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὴν πρόοδο τῆς φιλοσοφικῆς ἢ ἐπιστημονικῆς γνώσης ποὺ ἐκφράζει τὸ φωτισμὸ τῆς νόησης καὶ στὴν πρόοδο τῆς ἠθικῆς συνείδησης ἢ ἀκριβέστερα τῆς ἠθικῆς εὐαισθησίας¹. Ὅπως παρατηρήθηκε προηγουμένως, γιὰ τὸν Condorcet, ὅπως καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους φιλοσόφους τοῦ Γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ, ἡ φωτισμένη νόηση εἶναι μία. Ἡ ἠθικὴ λειτουργία της συνίσταται στὸ αἶτημα νὰ εἶναι ὁργανωμένη ἡ κοινωνικὴ ζωὴ σύμφωνα με τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴν ἰσότητα. Ἡ θεωρητικὴ λειτουργία της συνίσταται στὸ αἶτημα νὰ ὑπάγονται τὰ φυσικὰ φαινόμενα κάτω ἀπὸ ἓνα ἑνιαῖο σύστημα νόμων ποὺ νὰ τὰ ἐξηγοῦν. Οἱ δύο αὐτὲς λειτουργίες δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἀναπτυχθοῦν καὶ νὰ ἐξελιχθοῦν ξεχωριστὰ, ὅπως δὲν εἶναι δυνατό νὰ γιῶθουμε συναισθηματικὲς ἐμπειρίες ἀνεξάρτητα ἀπὸ τις κοινωνικὲς σχέσεις².

Ἄν ὀρισμένες τέχνες ἢ ὀρισμένα ἐπιστημονικὰ εὐρήματα ὀδηγοῦν στὴν ἀμβλυνση τῆς ἠθικῆς συνείδησης καὶ στὴν ἐξασθένιση τῆς ἠθικῆς εὐαισθησίας, αὐτὸ συμβαίνει, γιὰτι ὀρισμένες κοινωνικὲς κατηγορίες τοὺς δίνουν τὴ μορφή μεθόδων ἢ συνταγῶν με τις ὁποῖες ἐδραιώνουν τὴν ἐπιβολὴ τους καὶ καλλιεργοῦν τὴν ὑποταγὴ στὴν αὐθεντία, τὴ πρόληψη καὶ τὴ δουλικότητα. Αὐτὸ λ.χ. συνέβη με τὴν Κινέζικη ἐπιστῆμη καὶ τεχνικὴ, ποὺ ἐνίσχυσε ἀντὶ νὰ ἀμβλύνει τις προλήψεις, τις δεισιδαιμονίες, τὴν ἀνισότητα καὶ τὴ δουλικότητα τῆς Κινέζικης κοινωνίας³. Ἄν οἱ κοινωνικὲς συνθηκὲς καὶ οἱ πολιτειακοὶ θεσμοὶ ἔδιναν τὴ δυνατότητα νὰ καθοριστοῦν με ἀκρίβεια οἱ ἀρχές, ποὺ τὰ εὐρήματα τῆς ἐπιστῆμης ἢ τῆς τεχνικῆς προϋποθέτουν, ἡ φωτισμένη νόηση θὰ ἔκρινε σύμφωνα με τις ἀρχές αὐτὲς τὴν κοινωνικὴ πράξη καὶ θὰ τις ἐφάρμοζε στὴν κοινωνικὴ ζωὴ. Ὅταν δὲν εἶναι φωτισμένη ἡ ἠθικὴ λειτουργία τῆς νόησης, εἶναι ἀτελής καὶ ἡ θεωρητικὴ λειτουργία της. Εἶναι φωτισμένη φαινομενικὰ μόνο καὶ ὄχι πραγματικά. Ἐξάλλου ἡ φαινομενικὴ διάσταση ἀνάμεσα στὸ φωτισμὸ τῆς θεωρητικῆς λειτουργίας τῆς νόησης καὶ στὸ φωτισμὸ τῆς ἠθικῆς λειτουργίας της τείνει νὰ ἐξαλειφθῇ ἀπὸ τὰ τεχνικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ἢ τὰ ἠθικὰ καὶ κοινωνικὰ ἐπιτεύγματα τῆς φωτισμένης νόησης. Ἐτσι λ.χ. ἡ ἀνακάλυψη τῆς τυπογραφίας, διαδίδοντας τὴ γνώση τῶν κειμένων, ἐπιτρέπει στὸν καθένα

1. Πρβλ. K. Löwith, *The meaning of history*, σ. 96.

2. *Esquisse*, σ. 1 - 2.

3. *Esquisse*, τρίτη ἐποχὴ, σ. 43 - 44

νά υποβάλει σὲ κριτικὸ ἔλεγχο τὸ περιεχόμενό τους καὶ περιορίζει τὴν προσήλωσιν ἢ τὴν ὑποταγὴν στὴν ὑποτιθέμενη αὐθεντία τους¹. Ἡ κριτικὴ τοῦ περιεχομένου τῶν κειμένων αὐτῶν εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ὀδηγήσῃ καὶ στὴν κριτικὴ τῶν παράλογων ἀπαιτήσεων τῶν χαρισματικῶν κοινωνικῶν κατηγοριῶν, ποὺ ἐπικαλοῦνται τὶς ἀπόψεις ποὺ περιέχονται στὰ κείμενα αὐτά. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τεχνικὴ δὲν μπορεῖ νὰ χωριστεῖ ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ἀξιολόγησιν καὶ τὴν κοινωνικὴν κριτικὴν. Ὁ χωρισμὸς εἶναι δυνατὸς μόνο ὅταν πρόκειται γιὰ ψευδοεπιστήμην ἢ ψευδοτεχνικὴν.

Ἐξάλλου οἱ ἀρχὲς τῆς φωτισμένης ἠθικῆς συνείδησης, συγκεκριμένα ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσότητος, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐλευθερίας, ἐφόσον διαδοθοῦν, συμβάλλουν στὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴν ἐδραίωσιν μιᾶς φωτισμένης κοινωνίας. Ἔτσι δημιουργοῦνται οἱ προϋποθέσεις γιὰ μιὰ φωτισμένη θεωρητικὴ νόησιν, ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὴ σωστὴ ἐπιστημονικὴ φιλοσοφίαν καὶ μὲ τὶς μορφὰς τῆς τεχνολογίας, ποὺ συμβάλλουν στὸ φωτισμὸ τῆς νόησης. Ὁ φωτισμὸς τῆς νόησης δὲ χωρίζεται, κατὰ τὸν Condorcet, ἀπὸ τὸ φωτισμὸ τῆς ἠθικῆς συνείδησης.

Οἱ ἀναλύσεις τοῦ Condorcet ἀποσαφηνίζουν τὴ θεωρίαν γιὰ τὴν ἱστορικότητα τῆς συνείδησης μὲ τὴν προδιαγραφὴν μιᾶς κοινωνιολογίας τῆς γνώσης. Ὡστόσο οἱ συσχετίσεις, ποὺ κάνει ὁ Condorcet ἀνάμεσα στὶς μορφὰς, μὲ τὶς ὁποῖες ἐκφράζεται ἡ νόησιν κατὰ τὶς διαδοχικὰς φάσεις τῆς ἐξέλιξής της, καὶ τοὺς κοινωνικοὺς ὅρους τῆς ἐξέλιξής της, μένουν ἀτελεῖς. Ὁ Condorcet περιορίζεται σὲ συσχετίσεις ἀνάμεσα στὶς μορφὰς τῆς νόησης καὶ τοὺς πολιτειακοὺς καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θεσμοὺς ἢ ὀρισμένα πολιτιστικὰ φαινόμενα. Δὲν καθορίζει μὲ ἀκρίβειαν τὴν σχέσιν ἀνάμεσα στὶς μορφὰς τῆς νόησης καὶ τὶς συνολικὰς κοινωνικὰς δομὰς. Οἱ συσχετίσεις, ποὺ κάνει ἀνάμεσα στὶς μορφὰς τῆς νόησης καὶ στὶς μορφὰς τῆς τεχνολογίας, παραμένουν συμπτωματικὰς. Ἐνῶ ἀναγνωρίζει, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν δέκατην ἐποχὴν τῆς *Esquisse*, τὴν ἐπίδρασιν τῆς νόησης πάνω στὶς οἰκονομικὰς σχέσεις καὶ τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων πάνω στὴν ἐξέλιξιν τῆς νόησης, δὲν καθορίζει κατὰ τρόπον συστηματικὸν τὴν σχέσιν ἀνάμεσα στὶς μορφὰς τῆς νόησης καὶ τὶς μορφὰς τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς ἢ τοὺς οἰκονομικοὺς θεσμοὺς, ποὺ τὶς κατευθύνουν καὶ τὶς ρυθμίζουν. Οἱ ἐλλείψεις αὐτὲς, ποὺ ὑπάρχουν στὸ στοχασμὸν τοῦ Condorcet, ἴσως δὲν εἶναι ἄσχετες μὲ τὴν πεποίθησίν του ὅτι οἱ οἰκονομικὰς συναλλαγὰς, ὅπως ἀναπτύσσονται σὲ μιὰν φωτισμένην ἐποχὴν, τείνουν, ὅταν ἐξελίσσονται ἀθόρμητα καὶ ἐλεύθερα, πρὸς μιὰν μορφήν ἁρμονικῆς συνεργασίας μεταξὺ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ομάδων. Ὡστόσο, οἱ ἐλλείψεις καὶ οἱ ἀδυναμίες τῶν ἀναλύσεων

1. *Esquisse*, πέμπτη ἐποχὴ, σ. 87 - 88.

του Condorcet πάνω στην εξέλιξη της νόησης, που συνδέονται με τον οικονομικό και πολιτικό φιλελευθερισμό του, δεν πρέπει να οδηγήσουν τους μελετητές του στοχασμού του στην παραγνώριση του γεγονότος ότι οι θεωρήσεις του για την εξέλιξη της νόησης προετοιμάζουν την κοινωνιολογία της γνώσης του Comte καθώς και την έρμηνεία της ιστορικής και νοητικής εξέλιξης με τη διαλεκτική, όπως γίνεται από τον Hegel και τους στοχαστές που επηρεάστηκαν από αυτόν. Το διαλεκτικό στοιχείο της σκέψης του Condorcet φαίνεται στις απόψεις του για την επίδραση του Χριστιανικού δόγματος κατά το Μεσαίωνα ή του δεσποτισμού κατά τη νεώτερη εποχή πάνω στην εξέλιξη της νόησης. Η επίδρασή τους πάνω στη νόηση προετοιμάζει τον παραμερισμό τους από αυτήν, όταν είναι φωτισμένη και όταν σχηματίζεται το λογικό.

Σημαντική θέση στη φιλοσοφία του Γαλλικού Διαφωτισμού έχει ο μηχανιστικός υλισμός του d'Holbach. Ο Hegel θεωρεί ότι ο στοχασμός του d'Holbach αποτελεί μια συνοπτική έκφραση της φιλοσοφίας του Γαλλικού Διαφωτισμού και ιδίως των ελλείψεών της. Την κρίση του αυτή στηρίζει στην ακαθόριστη έννοια της ύλης, που εκφράζεται στο βιβλίο του d'Holbach *Système de la Nature*¹. Η έννοια της ύλης, όπως καθορίζεται από τον d'Holbach, μένει, σύμφωνα με τον Hegel, ακαθόριστη, όσο περίπου και η έλεατική έννοια του δντος. Ο υλισμός του d'Holbach εκφράζει αυθεντικά το βασικό μειονέκτημα που χαρακτηρίζει, κατά την άποψη του Hegel, το Γαλλικό Διαφωτισμό, δηλαδή την τάση για αφαίρεση, για άρνηση της πολλαπλότητας και της ιδιομορφίας της ιστορικής εξέλιξης. Η κρίση αυτή του Hegel δεν είναι σωστή σε σχέση με τον Γαλλικό Διαφωτισμό, είναι όμως σε γενικές γραμμές σωστή σε σχέση με το στοχασμό του d'Holbach.

Φαινομενικά, ο d'Holbach υιοθετεί όρισμένες από τις θέσεις του Γαλλικού Διαφωτισμού, γύρω από την ιστορική εξέλιξη της νόησης και το βαθμιαίο φωτισμό της. Έτσι λ.χ. υποστηρίζει ότι η νόηση φωτίζεται από τη φιλοσοφία, εφόσον η φιλοσοφία θεωρηθεί σαν ορθολογική μέθοδος αναζήτησης της αλήθειας². Η φιλοσοφία δε χωρίζεται από τις επιστήμες³ γιατί ο σκοπός τους είναι κοινός, ο φωτισμός της νόησης, η ανάπτυξη του κριτικού πνεύματος και η ευδαιμονία του κοινωνικού συνόλου. Προϋπόθεση για το φωτισμό της νόησης είναι οι ίσες δυνατότητες για παιδεία, που μπορεί να προσφέρει μία φωτισμένη κοινωνία. Φωτισμένη κοινωνία είναι αυτή που εξασφαλίζει την ελευθερία της σκέψης και της εκ-

1. *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie, Werke* τ. 20, σ. 300 - 301.

2. *Ethocratie*, Hildesheim, 1973 (ανάτυπωση), σ. 155.

3. *ὅπ. παρ.*, σ. 167 - 168.

φρασής της¹. Το πολίτευμα, που μπορεί να εξασφαλίσει την ελευθερία της σκέψης και μ' αυτήν τον φωτισμό της νόησης, είναι ή μοναρχία, έφοσον ή έξουσία του μονάρχη άσκειται σύμφωνα με το νόμο και με σκοπό την εϋδαιμονία του συνόλου². Όπως και στον Condorcet και τον d'Alembert, ο φωτισμός της νόησης είναι άσυμβίβαστος με την ύποταγή στην άβθεντία, το δεσποτισμό ή την τυραννία³.

Πέρα από τή γενική αντίληψη για τή φωτισμένη νόηση και τους παιδευτικούς και πολιτικούς όρους, που είναι άναγκαίοι για τήν ύπαρξή της, ο d'Holbach άναγνωρίζει όρισμένες φιλοσοφικές θέσεις που έντάσσονται στη θεωρία για τήν ιστορικότητα της νόησης. Η κυριότερη από τις θέσεις αυτές είναι ή άρνηση των έμφύτων έννοιών, που χαρακτηρίζει τή σκέψη του Γαλλικού Διαφωτισμού⁴. Με τήν άρνηση των έμφύτων έννοιών είναι συνυφασμένη και ή άρνηση των μεταφυσικών ύποστάσεων, που ο d'Holbach θεωρεί σα λέξεις χωρίς νόημα, γιατί πιστεύει ότι νόημα έχουν μόνο οι λέξεις που άναφέρονται σε κάποια σωματική έμπειρία του ανθρώπου⁵. Θα ήταν επίσης δυνατό να θεωρηθί ότι έντάσσεται σε μία γενετική, άν όχι ιστορική, εξήγηση της νόησης ή θέση του d'Holbach, που τον οδηγεί στην άναγωγή των ύπαρξιακών προβλημάτων του ανθρώπου σε ψυχοφυσικά ή κοινωνικά. Η άναγωγή αυτή είναι φανερή στην εξήγηση, που προτείνει ο d'Holbach για το φόβο του θανάτου. Ο φόβος του θανάτου εξηγείται βασικά από το ένστικτο της άυτοσυντήρησης, που χαρακτηρίζει κάθε ζωντανό όργανισμό, συνεπώς και τον άνθρωπο. Η εξήγηση αυτή συμπληρώνεται με άναφορά στην επίδραση της θρησκείας και είδικότερα του Χριστιανισμού, που έκανε τον άνθρωπο να πιστέψει ότι ο θάνατος είναι ή στιγμή της κρίσης και της υπέρτατης δοκιμασίας και ότι μετά το θάνατο ο ένοχος θα δώσει λόγο για τις άμαρτίες του⁶. Όσο και άν ή εξήγηση αυτή του φόβου του θανάτου δέν είναι ίκανοποιητική, δείχνει ότι ο d'Holbach συνειδητοποίησε μία θεμελιώδη άρχή, για μία ιστορική θεώρηση της νόησης, ότι τα προβλήματα της ανθρώπινης ύπαρξης δέν είναι μεταφυσικά. Η θεώρηση αυτή των άποριών της ανθρώπινης ύπαρξης συνδέεται, στον d'Holbach, με τή τάση για χωρισμό της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας από τή μεταφυσική και τή συσχέτισή της με τήν έπιστήμη. Ο χωρισμός της

1. δπ. παρ., σ. 159, 164.

2. P. Naville, *d' Holbach et la philosophie scientifique au XVIIIe siècle*, Paris, 1967, 2η έκδοση, σ. 354.

3. *Ethocratie*, κεφ. 9.

4. P. Naville, *d' Holbach*, σ. 283 - 285.

5. P. Naville, δπ. παρ., σ. 290.

6. P. Naville, δπ. παρ., σ. 291 - 293.

φιλοσοφικής ανθρωπολογίας από τη μεταφυσική εκδηλώνεται και στην αντίληψη του d'Holbach για την ελευθερία¹. Αρνιέται το αύτεξούσιο και δέχεται ότι είμαστε ελεύθεροι, όταν ακολουθούμε τα κίνητρά μας, που σχηματίζονται όμως από ψυχοφυσικές ή κοινωνικές επιδράσεις, τις οποίες μπορεί να εξηγήσει ή επιστήμη, καθορίζοντας τους νόμους τους. Η εξήγηση αυτή της ελευθερίας, που, όπως παρατηρεί σωστά ο Naville², εμφανίζει σαφείς αναλογίες με τη θεωρία του Spinoza, εντάσσεται σε μία προσπάθεια για συγκρότηση μίας φιλοσοφικής ανθρωπολογίας, που να συμφωνεί με τα πορίσματα των επιστημών του ανθρώπου. Γι' αυτό το λόγο εντάσσεται σε μία θεωρία που εξηγεί ιστορικά την εξέλιξη της νόησης και το σχηματισμό του λογικού.

Ωστόσο, ο μηχανιστικός υλισμός του d'Holbach αποκλείει τελικά μία καθαρά ιστορική εξήγηση της εξέλιξης της νόησης. Ο d'Holbach πιστεύει ότι η νόηση είναι μία λειτουργία ή «κίνηση» του εγκεφάλου και ότι η σκέψη είναι η οργάνωση των εντυπώσεων των αισθήσεων από τον εγκέφαλο³. Η εξήγηση αυτή της νόησης και του στοχασμού είναι συνυφασμένη με την άσαφη αντίληψη ότι ο εγκέφαλος έχει τη δυνατότητα της αυθόρμητης κίνησης και ότι μπορεί να σχηματίσει ή να διατηρήσει εικόνες ανεξάρτητα από τους ερεθισμούς, που προκαλούνται από τα αισθητά αντικείμενα. Έτσι ο εγκέφαλος εκτελεί σχεδόν το ρόλο του πνεύματος σε μία πνευματοκρατική φιλοσοφία. Μεταβάλλεται σε ένα είδος μεταφυσικής υπόστασης. Οι διάφορες νοητικές αντιλήψεις είναι μόνο τρόποι ύπαρξης της υπόστασης αυτής. Η εξήγηση αυτή της νόησης είναι ασυμβίβαστη με την ιστορική εξήγησή της, σύμφωνα με την οποία η νόηση σχηματίζεται από τα επιτεύγματά της.

Η αντίθεση ανάμεσα στο μηχανιστικό υλισμό του d'Holbach και την ιστορική αντίληψη για τη νόηση εκδηλώνεται και στο γεγονός ότι ο d'Holbach δεν είναι σε θέση να κατανοήσει την ιδιομορφία των ιστορικών εξελίξεων, ούτε να τις διακρίνει με σαφήνεια από τις φυσικές, βιολογικές ή ακόμα και γεωλογικές εξελίξεις. Τον άκαθόριστο χαρακτήρα, που έχει η κατηγορία της εξέλιξης στη σκέψη του d'Holbach, αναγνωρίζει έμμεσα ένας από τους πιο σημαντικούς μελετητές του, ο P. Naville⁴, όσο και αν προσπαθεί να δείξει ότι ο d'Holbach έχει συνειδητοποιήσει το διαλεκτικό χαρακτήρα της ιστορικής εξέλιξης, όπως τον καθορίζει ο Hegel.

Ο αντιιστορικός χαρακτήρας του μηχανιστικού υλισμού του d'Hol-

1. P. Naville, *οπ. παρ.*, σ. 295 - 300.

2. σ. 295.

3. P. Naville, *οπ. παρ.*, σ. 270 - 272.

4. *οπ. παρ.*, σ. 343.

bach εκδηλώνεται και στην αντίληψή του για το νόημα και το σκοπό της σπουδής της ιστορίας¹. Ο d'Holbach υιοθετεί την αντίληψη που ο Hegel, χρησιμοποιώντας την όρολογία του Πόλυβιου, ονομάζει «πραγματική». Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, μελετούμε τα ιστορικά γεγονότα για να αντλήσουμε ωφέλιμα διδάγματα για το παρόν και για το μέλλον. Την αντίληψη αυτή δέχεται ο d'Holbach, δίνοντάς της ένα ηθικοδιδασκτικό περιεχόμενο, που υπαγορεύεται από την ωφελιμιστική ηθική του. Η γνώση των ιστορικών γεγονότων επιτρέπει στο μελετητή τους να αντλήσει τα διδάγματα που συμβάλλουν στην ευδαιμονία του κοινωνικού συνόλου. Η αντίληψη αυτή για το σκοπό της σπουδής της ιστορίας προϋποθέτει ότι η ιστορία δεν εμφανίζει καμιά καινούργια μορφή κατά την εξέλιξή της. Προϋποθέτει μια κυκλική και τελικά αντιδιαλεκτική αντίληψη για την ιστορική εξέλιξη, αφού η εξέλιξη αυτή οδηγεί τον άνθρωπο στις ίδιες ή σε παρόμοιες καταστάσεις μ' αυτές που εμφανίστηκαν κατά το παρελθόν. Η «πραγματική» αντίληψη του d'Holbach για το σκοπό της μελέτης της ιστορίας προϋποθέτει ακόμα ότι ο άνθρωπος αντιδρά με τον ίδιο ή παρόμοιο τρόπο στις ίδιες ή παρόμοιες καταστάσεις. Η αντίληψη αυτή προϋποθέτει ότι η ανθρώπινη φύση παραμένει κατά τα ουσιώδη χαρακτηριστικά της αμετάβλητη. Είναι ασυμβίβαστη με την άποψη ότι η νόηση εμφανίζει νέες μορφές κατά την ιστορική εξέλιξή της. Είναι ασυμβίβαστη και με την άποψη του d'Holbach ότι η εξέλιξη της νόησης προσδιορίζεται από την αγωγή και την παιδεία, που με τη σειρά τους καθορίζονται από την πολιτεία και το κοινωνικό περιβάλλον².

Μια τέτοια αντίληψη οδηγεί λογικά στην άποψη ότι οι λειτουργίες και οι μορφές της νόησης εξαρτώνται από το κοινωνικό περιβάλλον και ειδικότερα από τους σκοπούς της πολιτείας, που είναι ο βασικός φορέας παιδείας. Ποικίλλουν ανάλογα με τους σκοπούς αυτούς. Συνεπώς δεν είναι δυνατό να είναι η νόηση επιφανόμενο των λειτουργιών του εγκεφάλου, όπως συνάγεται από το μηχανιστικό υλισμό του d'Holbach. Ούτε η ανθρώπινη φύση μπορεί να θεωρηθεί σαν αμετάβλητη, όπως συνάγεται από την πραγματική, δηλαδή ηθικοδιδασκτική αντίληψη του d'Holbach για τη σπουδή της ιστορίας. Ο ιστορικός χαρακτήρας της νόησης συνάγεται με πιο μεγάλη σαφήνεια από τις αναλύσεις του d'Alembert, του Turgot και του Condorcet. Προκύπτει από τις αναλύσεις του d'Holbach μόνο στο βαθμό που επηρεάζονται από το γενικό κλίμα του Γαλλικού Διαφωτισμού και πλησιάζουν τις αναλύσεις των πιο σημαντικών εκπροσώπων του.

1. *Ethocratie*, σ. 175 κ. έ.

2. P. Naville, *οπ. παρ.*, σ. 282.

Ἀπὸ τὸ γενικὸ κλίμα τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα ἐπηρεάζεται καὶ ὁ Χριστιανικὸς Διαφωτισμὸς. Ἐπόμενον εἶναι νὰ θέτει ἄμεσα ἢ ἔμμεσα τὸ θέμα τῆς ἱστορικότητος τῆς νόησης, καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἐξέλιξής της καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς σχέσης της μὲ τὴν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐμμεσα τίθεται τὸ θέμα τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη ἀπὸ ὀρισμένους κύκλους τῶν Ἰησουϊτῶν¹. Οἱ κύκλοι αὗτοι δέχονται ὅτι μιὰ ἐπιστημονικὴ πρόταση εἶναι ἀληθινὴ, ἂν ἐπιβεβαιώ- νεται ἀπὸ ἱστορικὲς μαρτυρίες ἢ ἂν συνάγεται ἀπὸ μιὰ ἀπόδειξη μαθημα- τικοῦ τύπου. Τὸ κριτήριον αὐτὸ τῆς ἀλήθειας δὲν ἰσχύει ὅμως γιὰ τὶς ἀλή- θειες τῆς Χριστιανικῆς πίστεως. Ἡ ἀλήθεια τους θεμελιώνεται πάνω στὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι «ἀποκεκαλυμμένες» καὶ ὅτι τὶς καθορίζει ἡ Ἐκκλησία σὰν κοινότητα τῶν πιστῶν. Φορέας τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἀτομικὴ νόηση, ἀλλὰ μόνον ἡ κοινότητα τῶν πιστῶν ποὺ ἀποτελεῖ τὴν Ἐκκλησία. Ἀπὸ τὶς ἀπόψεις αὐτὲς συνάγεται ὅτι ὀρισμένοι κύκλοι τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας υἱοθετοῦν τὶς θέσεις τοῦ Ockham καὶ τῶν νομιναλιστῶν τοῦ δέκατου τέταρτου αἰώνα γιὰ τὴν σχέση γνώσης καὶ πίστεως. Γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση συμμερίζονται τὴ γενικὴ θέση τοῦ Γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ ὅτι κατακτᾶται βαθμιαῖα καὶ προοδευτικὰ ἀπὸ τὴ νόηση μέσα ἀπὸ τὴν ἐξέλιξή της, ὅπως ἐκφράζεται καὶ προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ νόηση φωτίζεται ἀπὸ τὶς ἐπιστημονικὲς κατακτήσεις της. Οἱ προτάσεις τῆς πίστεως ἀποτελοῦν ὅμως μιὰ ξεχωριστὴ περιοχὴ. Οἱ πιστοὶ τὶς κατανοοῦν καὶ τὶς δέχονται μὲ τὴν ὑποταγὴ στὴν ἀσθεντία τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ συνείδησή τους σὰν πιστῶν εἶναι φωτισμένη, ἐφόσον ὑποτάσσονται στὴν ἀσθεντία αὐτή. Ὁ φωτισμὸς τῆς νόησης εἶναι συνυφασμένος μὲ τὴν ἄρνηση τῆς ἀσθεντίας μόνον ὅταν ἡ νόηση στρέφεται πρὸς τὶς «θύραθεν» ἐπιστημονικὲς ἀλήθειες.

Ἡ θέση αὐτὴ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἐπικρατήσῃ γιὰ διάφορους λόγους. Πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ Ἐκκλησία ἐπικαλεῖται γεγονότα ποὺ εἶναι καὶ ἱστορικὰ γιὰ νὰ τεκμηριώσῃ τὴ διδασκαλία της. Τέτοια γεγονότα εἶναι ὁ βίος τοῦ Ἰησοῦ, τὰ διάφορα θαύματα, οἱ προφητεῖες καὶ ἄλλα. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο δημιουργεῖται ἀναπόφευκτα τὸ αἶσθημα ὅτι οἱ προτάσεις τῆς πίστεως κρί- νονται μὲ ὀρθολογικὰ καὶ εἰδικότερα μὲ ἱστορικὰ κριτήρια. Τὸ αἶσθημα αὐτὸ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἄποψη ὅτι οἱ προτάσεις τῆς πίστεως ἀποτε- λοῦν μιὰ ξεχωριστὴ περιοχὴ καὶ ὅτι μπορεῖ νὰ εἶναι φωτισμένη ἡ νόηση, ὅταν ὑποτάσσεται, ὡς πρὸς τὶς προτάσεις αὐτὲς, στὴν ἀσθεντία τῆς Ἐκκλη- σίας. Τὸ αἶσθημα, ὅτι οἱ ἀλήθειες τῆς πίστεως δὲν ἀποτελοῦν ξεχωριστὴ περιοχὴ ἀπρόσιτη στὴ νόηση καὶ στὸ λογικόν, ἐνισχύθηκε καὶ ἀπὸ τὸ γε- γνονὸς ὅτι, ἀπὸ τὸ δέκατο ἑβδόμο αἰώνα κιόλας, τὰ κείμενα τῶν Γραφῶν

1. R. Palmer, *Catholics and unbelievers in eighteenth century France*, σ. 61-62.

μελετήθηκαν σάν ιστορικά και φιλολογικά κείμενα. Ἡ μέθοδος αὐτὴ ἐφαρμόστηκε ἀπὸ τὸν Richard Simon και τὸν Spinoza. Οἱ Χριστιανικὲς Ἐκκλησίες τῆς Δύσης, ἀκόμα και ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ, δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ἀγνοήσουν αὐτὴ τὴ μέθοδο και νὰ ἐπιμείνουν, σάν νὰ μὴν ὑπῆρχε, στὴ διάκριση ἀνάμεσα στὴν περιοχὴ τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης και τῆς πίστεως.

Γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους, μία διαφορετικὴ τάση ἐκφράστηκε μέσα στὴν Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία. Ὁ abbé Jean Hardouin, μαζί με τοὺς Ἰησουῖτες Berguyer και Nonotte τὴν ἐξέφρασαν¹. Ὁ Hardouin ἰδιαίτερα ἀναγνωρίζει τὴν ἱστορικότητα τῆς νόησης περίπου ὅπως τὴν ἀναγνωρίζουν οἱ πιὸ σημαντικοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ Γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ. Δέχεται ὅτι οἱ λειτουργίες της και οἱ μορφές της ἀντικατοπτρίζουν τὸ πνευματικὸ κλίμα ἢ, ὅπως λέει, τὴ «γνώμη», ποὺ ἐπικρατεῖ στὴν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ νόηση ἐκφράζεται. Ἡ ἀναγνώριση αὐτῆ τῆς ἱστορικότητας τῆς νόησης εἶναι βέβαια περιορισμένη, γιατί ὁ Hardouin δὲ φαίνεται νὰ ἔχει σαφεῖς ἀπόψεις γιὰ τὶς φάσεις τῆς ἐξέλιξης τῆς νόησης οὔτε και γιὰ τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο κάθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς προσδιορίζεται ἀπὸ τὶς προηγούμενες και προετοιμάζει τὶς ἐπόμενες. Ἀπὸ τὴν ἱστορικότητα τῆς νόησης, ποὺ ὁ Hardouin ἀνάγει στὴ σχέση της με μιὰ ὀρισμένη ἐποχὴ, συνάγει σκεπτικὰ συμπεράσματα. Οἱ ἀλήθειες στὶς ὁποῖες μπορεῖ νὰ καταλήξει ἡ νόηση ποικίλλουν ἀνάλογα με τὶς ἐποχὲς κατὰ τὶς ὁποῖες ἐκφράζεται. Γι' αὐτὸ οἱ ἀλήθειες αὐτὲς εἶναι μόνο μερικὲς και σχετικὲς. Ἐξάλλου ἡ ἱστορία, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἀνασυνθέσει τὶς λειτουργίες και τὶς μορφές τῆς νόησης, ἀνάλογα με τὴν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἐκφράζεται, δὲν εἶναι κατὰ τὸν Hardouin αὐστηρὴ ἐπιστήμη. Οἱ ἀνασυνθέσεις τοῦ ἱστορικοῦ προσδιορίζονται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του και ἀπὸ τὶς ὑποκειμενικὲς προτιμήσεις του. Ἔτσι ἡ διαπίστωση τοῦ ἱστορικοῦ χαρακτήρα τῆς νόησης δὲν ἐπιτρέπει τὸ σχηματισμὸ μιᾶς σαφοῦς και συγκροτημένης γνώσης γιὰ τὴ φύση της, τὶς λειτουργίες της και τὶς μορφές της. Ἡ σχέση τῆς νόησης με τὶς διάφορες ἱστορικὲς ἐποχὲς δὲ δείχνει τὴ δυνατότητά της νὰ τελειοποιηθῆ ἀπεριόριστα οὔτε τὸ φωτισμὸ της, ἀλλὰ τὴν ἀδυναμία της. Ἀπόλυτες και σίγουρες εἶναι μόνο οἱ ἀλήθειες τῆς πίστεως. Φωτισμένη εἶναι ἡ νόηση τοῦ πιστοῦ ποὺ τὶς κατανοεῖ και τὶς υἱοθετεῖ. Ὁ Hardouin χρησιμοποιοῦ τὸ θέμα τῆς ἱστορικότητας τῆς νόησης γιὰ νὰ δείξει, ὅπως τὸ ἔκαναν πρὶν ἀπ' αὐτὸν ὁ Pierre Charron και ὁ Pascal, τὴν ἀδυναμία της. Ὁ σκεπτικισμὸς του, ὅπως και ἄλλες μορφές σκεπτικισμοῦ, τείνει νὰ δικαιώσῃ τὴν ἀθθεντία τῆς Ἐκκλησίας. Γενικά, μπορεῖ νὰ διατυπωθῆ ἡ γενικευμένα ἄποψη ὅτι ὁ σκεπτικισμὸς τείνει νὰ δικαιώσῃ κάποια μορφή ἀθθεντίας.

Πιὸ ὀλοκληρωμένη ἐναρμόνιση, ἀνάμεσα στὶς ἀναλύσεις τοῦ Γαλλικοῦ

1. R. R. Palmer, *Catholics and unbelievers*, σ. 65 κ.έ.

Διαφωτισμοῦ γιὰ τὴν ἱστορικότητα καὶ τὸ φωτισμὸ τῆς νόησης καὶ τῆ Χριστιανικῆ πίστη, ἐπιχειρεῖ ὁ Ἑλβετὸς στοχαστῆς Charles Bonnet τῆς Γενεύης¹. Ὁ προτεστάντης Charles Bonnet δέχεται τὴ θέση τοῦ d' Alembert καὶ τοῦ Condorcet ὅτι ἡ νόηση μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξή της φωτίζεται καὶ μπορεῖ νὰ τελειοποιηθῆ ἀπεριόριστα. Ἡ ἄποψη αὐτὴ τοῦ Charles Bonnet συνδέεται μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι, σὰν προτεστάντης ποῦ ἦταν, δὲν εἶχε τὴν ἐπιδίωξη νὰ δικαιώσῃ τὴν ἀθθεντία κάποιας Ἐκκλησίας καὶ γι' αὐτὸ δὲν εἶχε λόγὸ νὰ τονίσῃ ὅπως οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ στοχαστῆς τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα τὴν ἀδυναμία τῆς νόησης.

Ὡστόσο ὁ Charles Bonnet δὲν συνδέει τὸ φωτισμὸ τῆς νόησης μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης καὶ τὴν ἐδραίωση τοῦ κράτους δικαίου, ποῦ ἐξασφαλίζει σὲ ὄλους τὶς ἴδιες μορφωτικὲς καὶ οἰκονομικὲς δυνατότητες, ὅπως τὸν ἐννοοῦσε ὁ Condorcet. Ὁ φωτισμὸς τῆς νόησης εἶναι, γιὰ τὸν Charles Bonnet, συνυφασμένος μὲ τὴν ὄλο καὶ πιὸ τέλεια κατανόηση τῆς τάξης τοῦ κόσμου. Τὴν τάξη αὐτὴ ὁ Charles Bonnet ἀντιλαμβάνεται σὰν ἔκφραση μιᾶς ζωϊκῆς ἐνέργειας, ποῦ ἐκφράζεται στὰ κατώτερα δημιουργήματα μὲ ὕλικές μορφές καὶ στὰ ἀνώτερα, ὅπως εἶναι ὁ ἄνθρωπος, μὲ πνευματικὲς. Κορυφαία ἔκφρασή της εἶναι τὸ Θεῖο. Ἡ ἐξέλιξη τῆς νόησης εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν μετάβασή της ἀπὸ τὴ μορφή τῆς ὀργανικῆς λειτουργίας καὶ τοῦ ἐνστικτοῦ στὴ μορφή τῆς πνευματικῆς λειτουργίας. Ἡ μετάβαση αὐτὴ εἶναι δυνατὴ, γιὰτὶ ὅλες οἱ μορφές τῆς νόησης, ὅπως καὶ ὅλες οἱ μορφές τοῦ πραγματικοῦ, εἶναι ἔκφράσεις μιᾶς μοναδικῆς ζωϊκῆς ἐνέργειας².

Ἀπὸ τὴν ἀνάλυση ποῦ προηγήθηκε, συνάγεται ὅτι ὁ Charles Bonnet θεμελιώνει τὴ δυνατότητα τῆς νόησης νὰ φωτιστῆ καὶ νὰ τελειοποιηθῆ ἀπεριόριστα πάνω σὲ βιταλιστικὲς ἐννοιες, μὲ ἀπώτερο σκοπὸ τὴ δικαίωση θεολογικῶν δογμάτων. Οἱ θεολογικὲς του θέσεις ὀδηγοῦν ἐν μέρει στὰ ἴδια ἀποτελέσματα μὲ τὸ μηχανιστικὸ ὄλισμὸ τοῦ d'Holbach. Δὲν κατορθώνει νὰ διακρίνει μὲ σαφήνεια τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη ἀπὸ τὶς διαφορὲς μορφές μὲ τὶς ὁποῖες ἐκδηλώνεται ἡ ζωϊκὴ ἐνέργεια. Ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη, καὶ γενικότερα ἡ χρονικὴ ἐξέλιξη, ἀνάγεται σὲ μία ἱεραρχημένη ἔκφραση μορφῶν ζωῆς. Ὅπως παρατηρεῖ σωστὰ ὁ Palmer, ὁ βιταλισμὸς αὐτὸς συσκοτίζει τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου σὰν ἱστορικοῦ ὄντος, τοῦ ὁποῖου οἱ πράξεις ἐκφράζουν συνειδητὲς προθέσεις. Ἀπὸ τὸ βιταλισμὸ τοῦ Charles Bonnet καταλήγει κανεὶς στὴν ἄποψη ὅτι ὄλοι οἱ ζωντανοὶ ὀργανισμοὶ εἶναι δυνατόν νὰ τελειοποιηθοῦν ἀπεριόριστα³. Ἡ ἐξέλιξη τῆς ἀνθρώπινης νόησης δὲ διαφέρει ποιοτικὰ ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἄλλων ζωντανῶν

1. R. R. Palmer, *Catholics and unbelievers*, σ. 112 - 117.

2. R. R. Palmer, ὄπ. παρ., σ. 116 - 117.

3. R. R. Palmer, ὄπ. παρ., σ. 115.

ὀργανισμῶν. Ἡ δυνατότητα τῆς νόησης νὰ τελειοποιηθῆ ἀπεριόριστα δὲ συνδέεται οὔτε μὲ τὴν ἱστορία της οὔτε μὲ τὰ ἐπιτεύγματά της, ἀλλὰ μὲ μιὰ ἄλογη, συγκεχυμένη καὶ ἀσαφὴ ζωϊκὴ δύναμη, ποὺ ἔχει νόημα μόνο γιὰ τὸν πιστό, ἐφόσον αὐτὸς υἱοθετεῖ μιὰ ἱρρασιοναλιστικὴ θεολογία καὶ συνδέει τὸ Θεῖο μὲ τὴ ζωὴ καὶ ὄχι μὲ τὸ Λόγο.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Charles Bonnet, ὁ abbé Le Large de Lignac προσπαθεῖ νὰ ἀποσαφηνίσῃ τὴν ἰδιομορφία καὶ νὰ θεμελιώσῃ τὴ δημιουργικότητα τῆς νόησης¹, ὅπως εἶχε ἐπιχειρηθῆ ἀπὸ τὸν Rousseau, τὸν d'Alembert, τὸν Turgot καὶ τὸν Condorcet. Ὁ Le Large de Lignac παρατηρεῖ σωστά ὅτι ἡ αἰσθησιαρχία τοῦ Locke καὶ τῶν διαδόχων του μοιραῖα ὀδηγεῖ στὴν ἀντίληψη ὅτι τὸ ἐγὼ εἶναι ἓνα ἀπλὸ ἄθροισμα ἐρεθισμῶν, ἐντυπώσεων καὶ παραστάσεων, χωρὶς ἐνότητα καὶ συνοχή. Ἡ αἰσθησιαρχία τοῦ Locke, ὅσο καὶ ἂν προσπαθεῖ νὰ τὴν μετριάσῃ, ὀδηγεῖ τελικὰ στὴν ἀποψη ὅτι ἡ συνείδηση τοῦ ἐγὼ μας εἶναι ἀπατηλὴ ἢ ἀνάγεται στὴν ἀνάμνηση ὀρισμένων περασμένων ἐντυπώσεων. Τότε ὅμως τὸ ἐγὼ εἶναι ἐντελῶς παθητικὸ, εἶναι μιὰ συλλογὴ ἐντυπώσεων χωρὶς ὀργάνωση ἢ ποὺ συνδέονται μὲ μιὰ τυχαία συνειρμικὴ συσχέτιση. Ἐμπειρίες, ὅπως ἡ συνείδηση τῆς ξεχωριστῆς ὑπαρξῆς μας, ποὺ ὁ de Lignac χαρακτηρίζει σὰν αἴσθηση τῆς ἰδιομορφίας τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς μας (*sens intime*), ἢ λειτουργίες, ὅπως ἡ βούληση, μένουν ἀνεξήγητες. Τὸ ἴδιο ἀνεξήγητη μένει ἡ δυνατότητα τῆς νόησης νὰ δημιουργήσῃ πολιτισμὸ καὶ νὰ τελειοποιηθῆ ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ ποὺ δημιουργεῖ.

Παραμερίζοντας τὶς ὀλιστικὲς, μηχανιστικὲς ἢ αἰσθησιαρχικὲς ἐξηγήσεις γιὰ τὴ συνείδηση καὶ τὴ νόηση, ὁ de Lignac προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὶς λειτουργίες τῆς νόησης καὶ τὸ δημιουργικὸ χαρακτῆρα τους ἀπὸ τὴ συνείδηση τῆς ἐνότητας τοῦ ἐγὼ του ποὺ ἀναγνωρίζει σὲ κάθε ἄνθρωπο. Ἡ ἐνότητα τοῦ ἐγὼ ἐκδηλώνεται μὲ τὴ βούληση, ποὺ σημαίνει ὅτι μποροῦμε νὰ ὀργανώσουμε ὅλες μας τὶς λειτουργίες, ἐνστικτα, ἐπιθυμίες, συναισθήματα, σύμφωνα μὲ τὶς ἐντολὲς τῆς νόησῆς μας. Ἐκδηλώνεται μὲ τὶς παραστάσεις μας, ποὺ σχηματίζονται μὲ τὴν συμμετοχὴ ὄλων τῶν αἰσθήσεων μας καὶ ποὺ περιλαμβάνουν πάντοτε ἓνα νοητικὸ στοιχεῖο, ἀφοῦ δὲν μποροῦμε νὰ παραστήσουμε κάποιο πρᾶγμα χωρὶς ταυτόχρονα νὰ τὸ συσχετίσουμε μὲ ἄλλα, μὲ τὸν τόπο ὅπου βρίσκεται, τὴ στιγμὴ ποὺ γίνεται ἀντιληπτὸ κ.ο.κ. Οἱ συσχετίσεις αὐτὲς δείχνουν ὅτι ἡ παραστατικὴ λειτουργία δὲν χωρίζεται ἀπὸ τὶς ἐξηγήσεις ἢ τὶς ἀξιολογήσεις τῆς νόησης.

Ἐνῶ ἡ ἐνότητα τοῦ ἐγὼ ἐκφράζεται μὲ λειτουργίες ὅπως ἡ βούληση ἢ ἡ παράσταση, ἡ δημιουργικότητά του ἐκφράζεται μὲ τὴ δυνατότητα τῆς

1. R. R. Palmer, ὄπ. παρ., σ. 143 κ.ἄ.

νόησης να σχηματίζει γενικές έννοιες¹. Σύμφωνα με τον de Lignac οι γενικές έννοιες δεν είναι συγκεχυμένες εικόνες που έχουν χάσει την ενάργείά τους, όπως υποστηρίζει η αισθησιοκρατική φιλοσοφία. Η γενική έννοια ενός πράγματος, π.χ. ενός κύκλου, είναι η παράστασή του, όταν συνοδεύεται από την πεποίθηση ότι μπορούμε να το αναδημιουργήσουμε νοητικά ή να το παραστήσουμε εξωτερικά, χωρίς να αλλάξουμε τις ιδιότητες του. Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι η δημιουργικότητα της νόησης ή η πίστη στη δημιουργικότητά της είναι συνυφασμένη με τη λειτουργία της γενίκευσης.

Οι αναλύσεις του de Lignac έναρμονίζονται, πληρέστερα από τον σκεπτικισμό των Ίησουίτων ή από τον συγκεχυμένο βιταλισμό του Charles Bonnet, προς την άποψη των φιλοσόφων του Γαλλικού Διαφωτισμού ότι η νόηση είναι δυνατόν να τελειοποιηθεί άπεριόριστα. Η τελειοποίηση της νόησης θεμελιώνεται, με βάση τις αναλύσεις αυτές πάνω σε μία όλο και πιο έναργη συνείδηση της ενότητας του εγώ και της δημιουργικότητας της νόησης. Η αντίληψη όμως αυτή, για τη δυνατότητα της νόησης να τελειοποιηθεί άπεριόριστα, δεν συνδέεται από τον de Lignac με μια θεωρία για την εξέλιξή της που θα κατοχύρωνε την αυτονομία της. Δεν συνάγεται επίσης, από τις αναλύσεις του de Lignac, οποιαδήποτε συσχέτιση ανάμεσα στην εξέλιξη της νόησης και την εξέλιξη του πολιτισμού. Οι έλλειψεις αυτές στο στοχασμό του de Lignac εξηγούνται ίσως από το γεγονός ότι συνδέει τη δημιουργικότητα της νόησης με την ύπαρξη μιας ξεχωριστής μεταφυσικής υπόστασης, της ψυχής². Αν η νόηση είναι τρόπος ύπαρξης της ψυχής, η εξέλιξή της δεν μπορεί να είναι ούτε άπεριόριστη ούτε δημιουργική.

Ο Χριστιανικός Διαφωτισμός του δέκατου όγδοου αιώνα δεν κατορθώνει τελικά να συγκροτήσει μία ολοκληρωμένη θεωρία για την ιστορικότητα της νόησης, που να συνυφαίνεται με την άποψη ότι η νόηση είναι δυνατόν να τελειοποιηθεί άπεριόριστα. Όταν αναγνωρίζεται η ιστορικότητα της νόησης, η αναγνώριση αυτή γίνεται για να δειχθεί η αδυναμία της και για να δικαιωθούν σκεπτικές θέσεις. Όταν αναγνωρίζεται η δυνατότητα της νόησης για φωτισμό και άπεριόριστη τελειοποίηση, η δυνατότητα αυτή θεμελιώνεται πάνω σε θεολογικές θέσεις ή πάνω σε ένα συγκεχυμένο βιταλισμό, αντίθετο προς το πνεύμα του Χριστιανισμού, όσο και του Διαφωτισμού. Ωστόσο πρέπει να αναγνωριστή ότι ο Χριστιανικός στοχασμός, ιδίως όπως εκφράζεται κατά το δέκατο όγδοο αιώνα στη Γαλλία, έρχεται πιο κοντά προς το πραγματικό πνεύμα του Διαφωτισμού από όσο ο μηχανιστικός υλισμός ή η άπόλυτη αισθησιарχία.

1. R. R. Palmer, όπ. παρ., σ. 144.

2. J. A. Perkins, *The Concept of the self in the French Enlightenment*, σ. 64 - 66.